

Justyna Dudek

<https://orcid.org/0000-0003-4284-313X>

Oddziałowe Biuro Badań Historycznych IPN w Lublinie

KIEROWNICY I SZEFOWIE POWIATOWEGO URZĘDU BEZPIECZEŃSTWA PUBLICZNEGO / POWIATOWEGO URZĘDU DO SPRAW BEZPIECZEŃ- STWA PUBLICZNEGO W BIŁGORAJU ORAZ ICH ZASTĘPCY – PORTRET ZBIOROWY, MODELE KARIERY

Zagadnienia poświęcone funkcjonariuszom aparatu bezpieczeństwa stanowią dość istotny element refleksji badaczy zajmujących się historią polskiej policji politycznej z lat 1944–1956. Na dotychczasowy dorobek historiografii w tym obszarze składają się opracowania biograficzne, analizy socjologiczne ukazujące zbiorowe biografie i portrety osób ze szczebla kierowniczego poszczególnych departamentów MBP, WUBP czy PUBP oraz szeregowych funkcjonariuszy¹. Poniższe studium wpisuje się w ten nurt badań naukowych osób zatrudnionych w bezpieczeństwie.

Artykuł analizuje kadrę kierowniczą PUBP/PUdsBP w Biłgoraju, jednego z kilkunastu urzędów funkcjonujących w woj. lubelskim i jednego z kilkuset istniejących w kraju w latach 1944–1956². Historycy wielo-

¹ Najbardziej aktualne omówienie stanu badań zob. W. Bagiński, M. Dźwigał, *Wstęp* [w:] *Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 1, red. W. Bagiński, M. Dźwigał, Warszawa 2020, s. 13–32.

² Pierwotnie w woj. lubelskim funkcjonowało 15 PUBP oraz 1 MUBP istniejąca do 1946 r. Na początku 1949 r. wyłączono z województwa pow. siedlecki. Gdy w wyniku zmian administracyjnych w latach 1954–1956 utworzono nowe powiaty, liczba PUdsBP zwiększyła się do 18 (*Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005, s. 278–287). Jeśli chodzi o całą

krotnie podejmowali się opisu kadry kierowniczej szczebla powiatowego, jednak jeśli chodzi o woj. lubelskie, jak dotąd nie powstał żaden artykuł poświęcony osobom kierującym tymi ogniwami w omawianym okresie³. Celem niniejszej publikacji jest ukazanie portretu zbiorowego osób, którym przyszło zarządzać wspomnianym urzędem. Zwracam uwagę na takie kategorie, jak: miejsce urodzenia i zamieszkania, wiek, pochodzenie i stan społeczny, wykształcenie, zawód, działalność polityczna, narodowość czy wyznanie. Jeśli jest to możliwe, staram się pokazać kadrę opisywanego urzędu w szerszym kontekście. Dodatkowo interesuje mnie przebieg karier owych osób w aparacie bezpieczeństwa.

Podstawą źródłową artykułu są akta osobowe funkcjonariuszy z archiwów Instytutu Pamięci Narodowej (IPN) oraz ich karty ewidencyjne. Ponadto korzystałam ze zgromadzonych w Archiwum Akt Nowych (AAN) akt personalnych przechowywanych w zespole KC PZPR w Centralnej Kartotece (CK) oraz Zbiorze akt osobowych działaczy ruchu robotniczego (ZADRR). Materiały te – poza ankietami – zawierają także wspomnienia z okresu działalności komunistycznej. Podobny charakter mają dokumenty odnalezione w Archiwum Państwowym w Lublinie (APL)⁴. Stanowiły one istotne uzupełnienie zebranych informacji, zwłaszcza gdy chodzi o przeszłość komunistyczną opisywanych osób. W przypadku jednego funkcjonariusza (Jana Lelucha) sięgnęłam do przedwojennych materiałów Sądu Okręgowego w Zamościu.

Powiatowym Urzędem Bezpieczeństwa Publicznego, a po reorganizacji w 1955 r. Powiatowym Urzędem ds. Bezpieczeństwa Publicznego w Biłgoraju w latach 1944–1956 kierowało trzynaście osób.

Polskę, to w 1953 r. działało 268 PUBP i 5 MUBP. Zob. D. Iwaneczko, *Ogniwo strachu. Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie 1944–1956*, Rzeszów 2012, s. 210.

³ Warto odnotować artykuły Grzegorza Jońca, który zaprezentował portrety zbiorowe funkcjonariuszy zatrudnionych w PUBP w Kraśniku, Tomaszowie Lubelskim oraz Krasnymstawie: G. Joniec, *Ludzie krasnostawskiej bezpieki. Portret zbiorowy* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2008, s. 33–49; *idem*, *Ludzie kraśnickiej bezpieki* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kraśniku w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2011, s. 27–34; *idem*, *Ludzie tomaszowskiej bezpieki. Portret zbiorowy* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009, s. 51–63. Kadrą kierowniczą PUBP w Chełmie, tyle że w krótszym okresie, zajmował się Daniel Piekaraś (D. Piekaraś, *Grupa kierownicza i funkcjonariusze PUBP w Chełmie (VIII 1944 – VII 1945)*, „Roczniki Chełmskie” 2016, t. 20, s. 193–204). Z kolei o wydziale śledczym i jego kadrze pisał Sławomir Poleszak (S. Poleszak, *Pion śledczy WUBP w Lublinie. Struktura i ludzie (sierpień 1944 – kwiecień 1947)*, „Aparat Represji w Polsce Ludowej 1944–1989” 2005, nr 2).

⁴ Materiały odnalezione w Archiwum Państwowym w Lublinie (dalej: APL) dotyczyły Bronisława Gallanta i Józefa Markowskiego.

Tabela 1. Kierownicy/szefowie PUBP/PUDsBP i ich zastępcy w latach 1944–1956

Imię i nazwisko	Stopień	Czas pełnienia funkcji
Kierownicy/szefowie⁵		
Mikołaj Krut	chor.	1 X 1944 – 30 IX 1945 ⁶
Ignacy Skibiński	ppor.	p.o. 1 X 1945 – 15 IV 1946
Jan Leluch	chor./ppor.	23 IV 1946 – 3 I 1947
Bronisław Gallant	por./kpt.	4 I 1947 – 31 X 1948
Adam Tyłimoniuk	ppor./por.	6 XI 1948 ⁷ – 4 I 1950 5 I 1950 – 14 I 1951 ⁸
Stanisław Sobański	por./kpt.	1 III 1952 – 14 X 1952
Konstanty Lewczuk	ppor.	15 X 1952 – 31 V 1954
Tadeusz Palka	kpt.	1 VI 1954 – 31 XII 1956
Zastępcy		
Edward Słowik	chor.	15 IX 1944 – 20 VI 1945
Andrzej Kolano	chor./ppor.	p.o. 12 VII 1945 – 10 VIII 1945 10 VIII 1945 – 20 X 1946
Bronisław Gallant	kpr./chor./kpt.	17 X 1945 – 3 I 1947
Jan Buczek	plut. ⁹	p.o. 4 I 1947 – 19 XII 1947 ¹⁰

⁵ Do marca 1946 r. funkcjonowała nomenklatura „kierownik”, następnie zastąpiono je określeniem „szef”. Do pierwotnej nazwy powrócono po reorganizacji aparatu w 1955 r. i powstaniu PUDsBP.

⁶ Faktycznie Mikołaj Krut już w sierpniu 1944 r. organizował urząd jeszcze bez formalnej nominacji na stanowisko kierownika. Tę uzyskał dopiero w październiku. Zob. S. Polepszak, *Narodziny bezpieki. Powstanie powiatowych urzędów bezpieczeństwa publicznego na Lubelszczyźnie od sierpnia 1944 do czerwca 1945 roku* [w:] „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005, s. 42.

⁷ Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie (dalej: AIPN Sz), 0116/873, Charakterystyka Adama Tyłimoniuka sporządzona przez kierownika Wydziału Personalnego KW PZPR w Lublinie, Lublin, 24 IX 1949 r., k. 71. On sam podawał, że stanowisko szefa PUBP w Biłgoraju pełnił od 6 XI 1948 do 1 I 1951 r. (Archiwum Akt Nowych [dalej: AAN], 1582, 6078, Ankieta uczestnika walki o wyzwolenie narodu i społeczne ludu polskiego w okresie do 1939 r., 27 III 1954 r., k. 5).

⁸ Oficjalnie wg rozkazów personalnych.

⁹ W momencie rozpoczęcia służby w aparacie bezpieczeństwa miał stopień plutonowego nadany w 1939 r. 31 XII 1947 r. otrzymał stopień chorążego (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku [dalej: AIPN Bi], 052/828, Przebieg służby Jana Buczka, k. 19 [PDF]; *ibidem*, Ankieta specjalna Jana Buczka, k. 10 [PDF]).

¹⁰ Zajmował stanowisko starszego referenta p.o. zastępcy szefa. Od 21 VI do 1 XII 1947 r. przebywał na kursie kierownictwa w Centrum Szkolenia MBP (<https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/105358>, dostęp 9 IV 2021 r.).

Imię i nazwisko	Stopień	Czas pełnienia funkcji
Adam Tylimoniuk	por.	listopad 1948 – 31 XII 1949
Józef Markowski	ppor./por.	1 III 1950 – 31 III 1955
Konstanty Lewczuk	ppor./por.	zastępca p.o. szefa 1 I – 14 IX 1951
Henryk Sawecki	chor./ppor.	15 XI 1954 – 31 XII 1956

Źródło: *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, s. 279.

Pochodzenie geograficzne

Pod względem pochodzenia geograficznego w kierownictwie PUBP/PUdsBP w Biłgoraju dominowały osoby urodzone lub mieszkające na obszarze przedwojennego woj. lubelskiego (dziewięć osób)¹¹, z czego trzy bezpośrednio były związane z samym Biłgorajem (Gallant) i pow. biłgorajskim (Kolano, Buczek). Co prawda, pierwszy kierownik PUBP w Biłgoraju Mikołaj Krut przyszedł na świat w 1915 r. w Cesarstwie Rosyjskim – jako dziecko bieżenców ewakuowanych w głąb Rosji – ale w 1921 r. jego rodzina powróciła na teren pow. chełmskiego¹². Konstanty Lewczuk, choć urodził się w Kole w woj. łódzkim¹³, to zamieszkiwał w Terespolu w pow. bialskim¹⁴. Kolejni trzej funkcjonariusze pochodzili z województw ościennych: Stanisław Sobański i Józef Markowski z woj. kieleckiego¹⁵, a Edward Słowik z woj. lwowskiego (Rzeszów). Tadeusz Palka przyszedł na świat w miejscowości Byczyna w woj. krakowskim – tej samej, w której urodził się i dorastał przyszły minister spraw wewnętrznych Franciszek Szlachcic, rówieśnik Palki¹⁶.

¹¹ Ignacy Skibiński pochodził z Rachowa w pow. janowskim (później pow. kraśnicki). Na terenie tego samego powiatu, w Zakrzówku urodził się Henryk Sawecki. Z kolei Jan Leluch pochodził z Niewirkowa w pow. tomaszowskim, a Adam Tylimoniuk z Hołownego w pow. włodawskim. Jan Buczek urodził się w miejscowości Chmiełek, a Andrzej Kolano w Kamionce, obie położone w pow. biłgorajskim.

¹² Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie (dalej: AIPN Lu), 028/2130, Życiorys Mikołaja Kruta, Warszawa, 17 II 1953 r., k. 6.

¹³ Po wojnie Koło wchodziło w skład woj. poznańskiego.

¹⁴ AIPN Lu, 0211/3712, Ankieta specjalna Konstantego Lewczuka, Lublin, 14 IV 1947 r., k. 7–10.

¹⁵ Stanisław Sobański pochodził z miejscowości Wymysłów w pow. opatowskim, a Józef Markowski z Krzywdy w pow. kozienickim.

¹⁶ Byli równolatkami. Znali się osobiście. Uczęszczali zapewne do tej samej szkoły. Palka podobnie jak Szlachcic wychowywał się bez ojca (Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach [dalej: AIPN Ka], 0227/80, Wyjaśnienie, Wrocław, 17 VI 1950 r., k. 49; A. Sobór-Świdarska, *Franciszek Szlachcic (1920–1990) – przyczynek do biografii „supergliny”*, „Dzieje Najnowsze” 2013, nr 2, s. 233).

Do końca lat czterdziestych PUBP w Biłgoraju kierowały osoby urodzone lub zamieszkałe na terenie woj. lubelskiego¹⁷. Sytuacja zmieniła się dopiero na początku 1950 r. Od tego czasu osoby administrujące urzędem, poza ostatnim zastępcą kierownika PUdsBP Henrykiem Saweckim, nie miały związków z regionem. Trudno stwierdzić, ile było w tym przypadku, a ile celowej polityki personalnej MBP/KdsBP, aby na czele urzędów stawić osoby nieuwikłane w lokalne układy i znajomości – wszak o odwołaniu w 1948 r. Bronisława Gallanta z funkcji szefa PUBP r. zdecydowały jego „zbyt zażyłe stosunki na tym terenie”¹⁸.

Przewaga osób z Lubelszczyzny wśród kadry kierowniczej PUBP/PUdsBP w Biłgoraju odzwierciedlała ogólną tendencję w lubelskim aparacie bezpieczeństwa, w którym ponad 60 proc. funkcjonariuszy miało lokalne korzenie. Nieco inna była sytuacja kadry kierowniczej samego WUBP w Lublinie, która wykazywała dużo większe zróżnicowanie pod tym względem.

Wiek

Pod względem generacyjnym szefowie PUBP/PUdsBP i ich zastępcy tworzyli trzy różne grupy.

Do pierwszej należeli funkcjonariusze urodzeni w pierwszej dekadzie XX w.¹⁹ Ich dzieciństwo przypadło na okres I wojny światowej, a w dorosłość wchodził w latach dwudziestych. Niektórzy z nich czas wielkiej wojny spędzili ze swoimi rodzinami w Rosji. Latem 1915 r. w czasie wycofywania się wojsk carskich z Lubelszczyzny ewakuowano rodziny Jana Buczka²⁰ i Adama Tylimoniuka²¹. W wyniku działań wojennych najbardziej wyludnione zostały południowo-wschodnie powiaty Lubelszczyzny, w tym biłgorajski²². Funkcjonariusze ze wspomnianej grupy w 1944 r. liczyli od 36 do 42 lat, a więc byli to osoby z pewnym doświadczeniem zarówno życiowym, jak i zawodowym, o ukształtowanych poglądach.

¹⁷ W latach czterdziestych wyjątek stanowił Edward Słowik, który był zastępcą kierownika PUBP w Biłgoraju w okresie 15 IX 1944 – 25 VI 1945 r.

¹⁸ AIPN Lu, 028/587, Wniosek do Dyrektora Biura Personalnego MBP o przeniesienie por. Gallanta Bronisława, 29 III 1949 r., k. 20.

¹⁹ Zaliczali się do nich: Adam Tylimoniuk (ur. 1902), Józef Markowski (ur. 1905), Ignacy Skibiński (ur. 1906) i Jan Buczek (ur. 1908).

²⁰ Jego rodzina powróciła w 1919 r. (AIPN Bi, 052/828, Życiorys Jana Buczka, b.d., k. 6).

²¹ Podawał, że do Polski wrócił w grudniu 1921 r. (AIPN Sz, 0116/873, Życiorys Adama Tylimoniuka, Hołowno, 8 X 1944 r., k. 8).

²² A. Głaz, *Ewakuacja ludności cywilnej z Lubelszczyzny 1915 r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Historia” 2001, t. 56, s. 129–130.

Kolejną grupę stanowili urodzeni w drugiej dekadzie XX w., właściwie już po wybuchu I wojny światowej²³. Ich wkraczanie w pełnoletniość przypadało na okres kryzysu gospodarczego lat trzydziestych. Możliwe, że okoliczność ta wpłynęła na radykalizację ich poglądów – wszystkie osoby z kierownictwa urodzone w tym czasie (cztery) związały się potem z ruchem komunistycznym. Rodziny trzech spośród nich w czasie I wojny światowej zostały ewakuowane w głąb Cesarstwa Rosyjskiego. Tam urodził się Mikołaj Krut, do 1919 r. przebywał Jan Leluch, do 1921 r. mieszkał Bronisław Gallant – ten ostatni w Symferopolu na Półwyspie Krymskim. Gdy w Polsce kształtował się nowy ustrój polityczny, osoby te liczyły po 20–30 lat.

W końcu ostatnią grupę stanowiło pokolenie urodzone i wychowane w niepodległej Polsce²⁴, któremu przyszło dorastać w warunkach II wojny światowej. Najmłodszy w tym gronie Henryk Sawecki w 1944 r. liczył 16 lat, a najstarszy Konstanty Lewczuk – 24. Łączył ich brak doświadczenia politycznego (co najwyżej epizod w aelowskiej partyzantce).

Średnia wieku w momencie objęcia stanowiska kierowniczego, funkcji szefa lub jego zastępcy w PUBP/PUDsBP w Biłgoraju wynosiła 33 lata. Przy czym występowała tu duża rozpiętość²⁵ – trzy osoby powołano w wieku dwudziestu kilku lat²⁶, ośmiu funkcjonariuszy objęło to stanowisko po 30. roku życia, a dwóch (Adam Tylimoniuk i Józef Markowski) po czterdziestce. Zatem – odmiennie niż w przypadku kadry kierowniczej niektórych powiatowych urzędów w Polsce – kierowanie urzędem często powierzano osobom w sile wieku z pewnym bagażem doświadczeń życiowych²⁷. Skłaniam się jednak do twierdzenia, że nieco wyższa średnia wieku w przypadku funkcjonariuszy PUBP/PUDsBP w Biłgoraju to raczej dzieło przypadku niż efekt świadomej polityki personalnej.

²³ Byli to: Jan Leluch (ur. 1914), Andrzej Kolano (ur. 1914), Mikołaj Krut (ur. 1915) i Bronisław Gallant (ur. 1915).

²⁴ Byli to: Konstanty Lewczuk (ur. 1920), Tadeusz Palka (ur. 1920), Stanisław Sobański (ur. 1921), Edward Słowik (ur. 1922) i Henryk Sawecki (ur. 1928).

²⁵ Najmłodszy w tym gronie, Edward Słowik, został zastępcą szefa we wrześniu 1944 r. jako 22-letni młodzieniec. Najstarszy, Adam Tylimoniuk, objął funkcję zastępcy w wieku 46 lat.

²⁶ Oprócz wspomnianego Edwarda Słowika w wieku dwudziestu kilku lat szefami zostali Mikołaj Krut (miał 29 lat, gdy w październiku 1944 r. obejmował kierowanie urzędem) i Henryk Sawecki (miał 26 lat, gdy w listopadzie 1954 r. został zastępcą szefa PUDsBP).

²⁷ Na przykład szefowie PUBP w Ciechanowie obejmowali funkcje kierownicze jako bardzo młodzi ludzie – na długo przed ukończeniem 30. roku życia. Właściwie tylko jeden z szefów przekroczył granicę 30 lat. Zob. K.A. Kierski, *Szefowie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Ciechanowie* [w:] *Warmińsko-mazurskie studia z historii najnowszej*, t. 2, red. K. Sacewicz, S. Nowakowski, Olsztyn 2019, s. 226.

Pochodzenie społeczne i stan społeczny

Każdy funkcjonariusz w momencie zatrudnienia wypełniał ankietę specjalną, w której podawał szczegółowe dane dotyczące siebie i swojej rodziny. Pytano w niej m.in. o pochodzenie społeczne i stan społeczny. To pierwsze odnosiło się do zajęcia rodziców, to drugie do wykonywanego przez funkcjonariusza zawodu. W przypadku analizowanej grupy obie kategorie w większości były tożsame. Jako że woj. lubelskie zaliczało się do regionów typowo rolniczych, gdzie w okresie dwudziestolecia międzywojennego ok. 70 proc. mieszkańców utrzymywało się z pracy w rolnictwie, a 83 proc. mieszkało na wsi²⁸, nie dziwi, że pochodzenie chłopskie początkowo wyraźnie dominowało wśród zatrudnionych tu funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa²⁹. Należałoby wręcz mówić nie o robotniczo-chłopskim, lecz o chłopsko-robotniczym charakterze lubelskiego aparatu. Co ciekawe, Wydział Personalny WUBP w Lublinie twierdził, że pochodzenie chłopskie w końcu lat czterdziestych miało aż 92 proc. lubelskich funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa³⁰. Nieco odmienne dane znajdują się w spisie statystycznym przygotowanym w 1951 r.³¹

Pochodzenie chłopskie w tym wypadku oznaczało, że rodzice funkcjonariuszy wywodzili się ze wsi, a praca na roli stanowiła ich główne źródło utrzymania. Jeśli chodzi o szefów PUBP/PUDsBP w Biłgoraju i ich zastępców, to siedmiu z nich wskazało na chłopskie korzenie³². Pozostali

²⁸ T. Osiński, *Rolnictwo [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty społeczne, gospodarcze, oświatowe i kulturalne*, red. T. Osiński, M. Mazur, Lublin 2017, s. 345.

²⁹ W styczniu 1946 r. 87 proc. funkcjonariuszy PUBP w Biłgoraju wywodziło się ze stanu chłopskiego, natomiast w 1951 r. 63,9 proc. Jeśli chodzi o pochodzenie społeczne, to w 1951 r. 72,2 proc. funkcjonariuszy wskazywało na chłopskie korzenie (AIPN Lu, 029/6, Liczbowy wykaz statystyczny ruchu personalnego w PUBP w Biłgoraju wg stanu na 1 I 1946 r., k. 44; AIPN Lu, 029/12, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych w PUBP w Biłgoraju wg stanu na 31 I 1951 r., k. 202).

³⁰ AIPN, 1572/2454, Stan pracy personalnej Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie za okres II półrocza 1948 i I kwartał 1949 r., Lublin, 11 IV 1949 r., k. 108. Pierwotnie w różnego rodzaju zestawieniach statystycznych nie uwzględniano pochodzenia społecznego, lecz jedynie stan społeczny. Badania wspomnianego już Grzegorza Jońca wskazują, że w rzeczywistości większość funkcjonariuszy struktur powiatowych była pochodzenia chłopskiego, mimo iż deklarowali robotnicze. W przypadku PUBP w Tomaszowie Lubelskim było to 90 proc. (G. Joniec, *Ludzie kraśnickiej bezpieki...*, s. 29; *idem*, *Ludzie tomaszowskiej bezpieki...*, s. 50; *idem*, *Ludzie krasnostawskiej bezpieki...*, s. 35–36).

³¹ W 1951 r. prawie 70 proc. funkcjonariuszy wskazywało na pochodzenie chłopskie (J. Dudek, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, red. T. Osiński, M. Mazur, Lublin 2016, s. 216).

³² Zaliczali się do nich: Mikołaj Krut, Adam Tylimoniuk, Jan Buczek, Ignacy Skibiński, Jan Leluch, Józef Markowski i Henryk Sawecki. Trzej pierwsi funkcjonariusze pochodzili ze średniozamożnej warstwy chłopskiej. Ich rodziny posiadały gospodarstwa rolne

wpisali robotnicze, a jeden drobnomieszczańskie. Nie zawsze jednak wywodzili się z typowo robotniczych środowisk. Rodzice Stanisława Sobańskiego posiadali 1,5 ha ziemi i oprócz uprawiania niewielkiego kawałka roli jego ojciec pracował jako cieśla. W przypadku funkcjonariuszy z Lubelszczyzny pisanie o ich robotniczych korzeniach oznaczało, że często zaliczali się do grupy tzw. robotników rolnych. Wśród biłgorajskich szefów wyjątek stanowił Bronisław Gallant, który swoje pochodzenie społeczne określił jako mieszczańskie³³. Jego rodzice przed wybuchem I wojny światowej prowadzili w Biłgoraju lokal gastronomiczny³⁴. Później ich pozycja społeczna zmieniła się, a rodzina po przymusowej ewakuacji do Rosji w 1915 r. zubożała. Od tego czasu ojciec zarabiał jako kelner, a matka jako kucharka. Po powrocie do Polski i śmierci ojca matka nadal utrzymywała się z gotowania posiłków, a później zatrudniła się w charakterze pomocy domowej³⁵. Wiele lat później w ankietach już nie pisał o pochodzeniu drobnomieszczańskim, lecz o robotniczym³⁶.

Deklarowane pochodzenie nie zawsze odpowiadało stanowi rzeczywistości. Czasami podawanie błędnych danych wynikało z braku elementarnej wiedzy, gdyż funkcjonariusze nie rozumieli owych pojęć. Pierwszy kierownik PUBP w Biłgoraju Mikołaj Krut w rubryce stan społeczny wpisał: „funkcjonariusz Urzędu Bezpieczeństwa”, podczas gdy wywodził się z warstwy chłopskiej³⁷. Zdarzało się, że nawet osoby zatrudnione na stanowiskach odpowiedzialnych za prowadzenie polityki personalnej urzędu miały problem z określeniem przynależności społecznej. Na odprawie w MBP, która miała miejsce w 1945 r., jeden z naczelników zapytał: „Dla nas nie jest jasna sprawa w rubrykach stan społeczny i pochodzenie społeczne. Obecnie jak on jest: robotnikiem czy chłopem, czy inteligentem?”³⁸.

o powierzchni 8–15 ha. Rodziny pozostałych gospodarowały na gruntach o powierzchni 1,5–5 ha.

³³ AIPN Lu, 028/567, Ankieta specjalna Bronisława Gallanta, Biłgoraj, 30 VIII 1945 r., k. 3v.

³⁴ Według informacji uzyskanych w ramach kontroli specjalnej ojciec Gallanta przed I wojną światową „dzierżawił u Żydów klub składający się z trzech pokoi i kuchni, który to z żoną obsługiwał przy pomocy jednej sprzątaczkii” (AIPN Lu, 028/587, Pismo szefa PUBP w Biłgoraju por. Adama Tylimoniuka do Naczelnika II Departamentu Kadry MBP, Biłgoraj, 27 I 1950 r., k. 13).

³⁵ APL, KW PZPR, Akta osobowe działaczy ruchu robotniczego, 11596 (lp. 669), Życiorys Bronisława Gallanta, Lublin, 13 VI 1958 r., k. 6.

³⁶ *Ibidem*, Ankieta uczestnika walk rewolucyjnych o wyzwolenie społeczne i narodowe, Lublin, 10 V 1958 r., k. 18.

³⁷ AIPN Lu, 028/2130, Ankieta specjalna Mikołaja Kruta, 3 I 1947 r., k. 15.

³⁸ AIPN, 1572/2450, Stenogram Odprawy Krajowej Kierowników Wydziałów Personalnych MBP z 25 IV 1945 r., k. 38. Mowa tu o naczelniku Wydziału Personalnego WUBP w Białymstoku por. Janie Kozłowski.

Wykształcenie i zawód

Funkcjonariusze zatrudniani w strukturach powiatowych czy wojewódzkich wykazywali się dużo gorszym wykształceniem niż ich odpowiednicy pracujący w ministerstwie³⁹. Warto przy tym pamiętać, że wykształcenie powszechne dominowało w strukturze społecznej II RP⁴⁰. Sytuacja w woj. lubelskim kształtowała się gorzej, niż wskazywały dane ogólnopolskie. W latach czterdziestych osoby z niepełnym i pełnym wykształceniem powszechnym stanowiły łącznie ok. 80 proc. zatrudnionych. Począwszy od połowy lat pięćdziesiątych, MBP zrewidowało podejście w polityce personalnej w tej kwestii. Dobrze oddają to słowa ministra Stanisława Radkiewicza, który w 1951 r. stwierdził: „[...] musimy dokonać przełomu i werbować ludzi z wykształceniem. Musimy zerwać z rutyną, która ludzi nas, że sami ludzi nauczymy. Taka droga jest fałszywa”⁴¹. W latach pięćdziesiątych maleje odsetek najniżej wyedukowanych funkcjonariuszy. W 1954 r. w aparacie bezpieczeństwa na Lubelszczyźnie oscylował on wokół 60 proc. Gorzej przedstawiał się poziom wykształcenia w PUBP woj. lubelskiego niż w samym WUBP. Podczas gdy w 1954 r. w WUBP w Lublinie 50,6 proc. funkcjonariuszy zakończyło edukację na szkole powszechnej, to w przypadku funkcjonariuszy urzędów powiatowych odsetek ten wynosił prawie 73 proc.⁴² Dane z PUBP w Biłgoraju stanowią potwierdzenie takiego stanu. W lutym 1946 r. w 45-osobowej załodze PUBP w Biłgoraju wykształcenie niepełne powszechne i powszechne miało 40 funkcjonariuszy – prawie 89 proc., pozostałe 11 proc. to osoby z wykształceniem średnim bądź niepełnym średnim. W 1953 r. w liczącym 33 funkcjonariuszy urzędzie tylko 6 osób legitymowało się niepełną szkołą średnią (18,2 proc.), pozostali (81,8 proc.) niepełnym lub pełnym wykształceniem powszechnym⁴³.

³⁹ K. Szwaagrzyk, *Kadry aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 1, s. 72.

⁴⁰ P. Stańczak, *Wykształcenie ludności II Rzeczypospolitej w świetle badań GUS*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2016, nr 1, s. 24–25.

⁴¹ AIPN, 1572/2456, Protokół z krajowej odprawy personalnej z dnia 21–22 III 1951 r., k. 56.

⁴² Pracownicy całego aparatu bezpieczeństwa z wykształceniem pełnym i niepełnym powszechnym w 1945 r. stanowili 78,8 proc., a w 1947 r. – 76,66 proc. Zob. K. Rokicki, „Zwyczajny” resort..., s. 19; AIPN Lu 029/23, Załącznik do sprawozdania o stanie zatrudnienia w PUBP woj. lubelskiego za styczeń 1954 r., k. 7; AIPN Lu, 029/24, Załącznik do sprawozdania o stanie zatrudnienia w WUBP za styczeń 1954 r., k. 9.

⁴³ Nie ma takich danych dla samego 1954 r. (AIPN Lu, 029/20, Zestawienie liczbowe funkcjonariuszy etatowych zatrudnionych w PUBP Biłgoraj wg stanu na 1 III 1953 r., k. 103 [PDF]).

Kadra kierownicza PUBP/PUdsBP nie wyróżniała się szczególnie pod tym względem. Dominowali funkcjonariusze, którzy na różnym poziomie zakończyli naukę w szkole powszechnej, a ich pochodzenie społeczne często determinowało zdobyty bądź wykonywany zawód. Pracowali w gospodarstwach rolnych – swoich lub rodziców – niektórzy sezonowo dorabiali jako cieśle, murarze, stolarze czy brukarze. W większości deklarowali ukończenie siedmioklasowej szkoły powszechnej, niektórzy jednak edukację zakończyli na niższym poziomie, np. Mikołaj Kruk – 6 klas szkoły powszechnej, Andrzej Kolano – 5 klas. Józef Markowski nauczył się czytać i pisać samodzielnie w wieku 15 lat. W życiorysie podawał: „Do szkoły nie chodziłem, ponieważ moi rodzice byli w bardzo trudnych warunkach”⁴⁴. Swoją poziom wykształcenia podniósł dopiero w czasie służby wojskowej – otrzymał świadectwo ukończenia 4 klas szkoły powszechnej.

Wykształceniem ponadpodstawowym wyróżniało się trzech funkcjonariuszy: Ignacy Skibiński, Bronisław Gallant i Adam Tylimoniuk. Ten pierwszy ukończył 2 klasy szkoły leśnej i roczny kurs szkoły rolniczej⁴⁵. Pracował później m.in. jako leśnik/gajowy i dozorca⁴⁶. Bronisław Gallant po ukończeniu Średniej Szkoły Technicznej we Lwowie tuż przed wybuchem wojny znalazł zatrudnienie w prywatnej firmie budowlanej w Warszawie⁴⁷. Adam Tylimoniuk, podczas I wojny światowej przebywający w Ufie, ukończył tam 4 klasy rosyjskiego gimnazjum⁴⁸. Krótko pracował jako praktykant w kancelarii, a później już tylko we własnym gospodarstwie rolnym. Podobnie sytuacja kształtowała się w innych opisanych urzędach. Można się zastanawiać, czy wykształcenie miało znaczenie dla specyfiki działania urzędu. W pracy operacyjnej zapewne bardziej liczyła się życiowa zaradność i inteligencja niż liczba skończonych klas. Nawet jeśli ktoś był półanalfabetą, a wykazywał chęć do pracy i dyscyplinowanie, pierwotnie był przyjmowany⁴⁹. Inaczej przedstawiała się sytuacja personelu administracyjnego czy śledczego – tu brak określonych

⁴⁴ AIPN Lu, 028/1976, Życiorys Józefa Markowskiego, Łuków, 16 XI 1944 r., k. 2.

⁴⁵ AIPN, 01250/354, Ankieta specjalna Ignacego Skibińskiego, Siedlce, 3 X 1947 r., k. 8–9.

⁴⁶ W ankietach podawał, że pracował w Nadleśnictwie Gościeradów jako gajowy, a także jako robotnik, dozorca i magazynier w folwarkach Bliskowice, Gościeradów i Węglin (AIPN, 2174/2203, Zeszyt ewidencyjny Ignacego Skibińskiego, k. 4).

⁴⁷ AIPN Lu, 028/587, Życiorys Bronisława Gallanta, Biłgoraj, 30 VIII 1945 r., k. 2.

⁴⁸ AIPN Sz, 0116/873, Ankieta specjalna Adama Tylimoniuka, 11 I 1946 r., k. 9. W życiorysie z kolei pisał o ukończeniu 5 klas gimnazjum (*ibidem*, Życiorys Adama Tylimoniuka, Hołowno, 8 X 1944 r., k. 8).

⁴⁹ AIPN Lu, 029/3, Raport kierownika Sekcji VII Adama Humera do kierownika WUBP w Lublinie kpt. Teodora Dudy, Lublin, 2 X 1944 r., k. 3.

umiejętności niejednokrotnie dyskwalifikował kandydata albo co najmniej poważnie utrudniał wykonywanie obowiązków⁵⁰.

Ci z funkcjonariuszy, którzy po 1956 r. nadal służyli w bezpieczeństwie, na przełomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych uzupełnili wykształcenie średnie, w większości zakończone maturą⁵¹. Wynikało to z zapoczątkowanego na szerszą skalę (wraz z nadejściem lat sześćdziesiątych) szkolenia funkcjonariuszy i położenia większego nacisku na ich wykształcenie. Rozpoczął się też proces pozbywania się tych, którzy mieli niski poziom wykształcenia bądź nie chcieli go podnosić⁵². Edward Słowik został ponownie awansowany na funkcję kierowniczą – zastępcy naczelnika Wydziału „W” (perlustracji korespondencji) KW MO w Szczecinie – dopiero gdy zdał maturę w Liceum Ogólnokształcącym dla Pracujących w Szczecinie.

Narodowość

Jeśli chodzi o deklarowaną narodowość, to kadre kierowniczą PUBP/PUdsBP w Biłgoraju stanowili prawie sami Polacy. Spośród trzynastu szefów i ich zastępców tylko Adam Tylimoniuk w dokumentach ankietowych podawał narodowość ukraińską. Pierwszy kierownik PUBP w Biłgoraju Mikołaj Krut w ankiecie specjalnej wpisywał zawsze narodowość polską⁵³, istnieją jednak przesłanki wskazujące na jego ukraińskie korzenie – jak chociażby wyznanie prawosławne rodziców, a także wyjazd członków jego najbliższej rodziny do USRS w ramach akcji przesiedleńczej z lat 1944–1946⁵⁴. Obydwaj funkcjonariusze, o czym wspomniałam wcześniej, okres I wojny światowej spędzili w Rosji. Przypomnę, że właśnie to

⁵⁰ We wspomnieniach funkcjonariuszy pojawia się motyw trudności z pisaniem spowodowanych brakiem praktyki (J. Dudek, *Obrazy codzienności we wspomnieniach funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa* [w:] *Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Warszawa 2019, s. 311–312).

⁵¹ Między 1959 a 1964 r. funkcjonariusze ci legitymowali się ukończeniem liceów ogólnokształcących dla dorosłych, jedynie Tadeusz Palka w 1960 r. ukończył technikum górnicze. Natomiast Andrzej Kolano i Józef Markowski nie sfinalizowali nauki w szkole średniej.

⁵² F. Musiał, *Szefowie zakopiańskiej bezpieki w latach 1945–1975* [w:] *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów aparatu represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, Kraków 2010, s. 194; M. Zakrzewski, *Od „Nieprzekupnego” do Franciszka „Franza” Maurera. Studium pragmatyzacji aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnok, Wrocław–Warszawa 2020, s. 87.

⁵³ AIPN Lu, 028/2130, Ankieta specjalna Mikołaja Kruta, 3 I 1947 r., k. 6; *ibidem*, Ankieta personalna Mikołaja Kruta, Lubartów, 15 VIII 1959 r., k. 19.

⁵⁴ M. Zajączkowski, *Pod znakiem króla Daniela. OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944–1950*, Lublin–Warszawa 2016, s. 446.

doświadczenie uważa się za istotny czynnik w kształtowaniu świadomości narodowej wysiedlonej ludności⁵⁵.

Ukraińcy stanowili najliczniejszą mniejszość wśród funkcjonariuszy lubelskiego aparatu represji – w 1945 r. – 6,02 proc.⁵⁶, w 1946 r. – 5,3 proc.⁵⁷, a w 1951 r. już tylko 1,53 proc.⁵⁸ Zmniejszanie się z biegiem lat tego odsetka to wynik celowej polityki MBP, która polegała na przenoszeniu funkcjonariuszy w inne regiony kraju. Ogólnie Ukraińcy po II wojnie światowej pozostali najliczniejszą mniejszością narodową na Lubelszczyźnie⁵⁹.

Dokumenty statystyczne, a nawet ankietowe nie pozwalają w wielu wypadkach ustalić faktycznej tożsamości danego funkcjonariusza. Do końca nie wiadomo, czy zmiana narodowości w dokumentach osobistych wynikała z chęci ukrycia jej ze względów bezpieczeństwa, czy świadczy o asymilacji. Kwestia narodowości funkcjonariuszy jest ciekawa z perspektywy społecznego postrzegania aparatu bezpieczeństwa. W latach czterdziestych w wielu dokumentach różnej proveniencji zwracano uwagę na panujące wśród mieszkańców Lubelszczyzny przekonanie o dominacji mniejszości narodowych na stanowiskach kierowniczych w UB. Ludzie rozmawiali między sobą o tym, że „w bezpieczeństwie siedzą sami Ukraińcy i Żydzi, którzy gnębią tylko ludność polską”⁶⁰. Pytania o narodowość dają możliwość zweryfikowania stereotypowych opinii na ten temat.

Obecność przedstawicieli innych narodowości w aparacie bezpieczeństwa wynikała często z lokalnych uwarunkowań. Na przykład ponadtrzydziestoprocetową reprezentacją osób pochodzenia żydowskiego charakteryzowała się kadra kierownicza PUBP/PUdsBP w Dzierżoniowie na Śląsku w latach 1945–1956⁶¹. Dolny Śląsk stał

⁵⁵ A. Gład, *Ewakuacja ludności...*, s. 131.

⁵⁶ AIPN, 1572/2513, Zestawienie statystyczne na dzień 1 VIII 1945 r., k. 7.

⁵⁷ S. Poleszak, *Narodziny bezpieki...*, s. 83–84. Na 1122 osoby zatrudnione w całym aparacie bezpieczeństwa pracowało 60 osób narodowości ukraińskiej.

⁵⁸ AIPN Lu, 029/12, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych z PUBP i WUBP wg stanu na 31 I 1951 r., k. 2. W 1951 r. w lubelskim aparacie bezpieczeństwa było już tylko 18 osób narodowości ukraińskiej.

⁵⁹ E.B. Korniłowicz, *Mniejszości narodowe [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty społeczne...*, s. 121.

⁶⁰ APL, KP PPR Tomaszów Lubelski, 136, Doniesienie, 15 VII 1947 r., k. 62. Niemal w identycznych słowach informował kierownictwo WUBP funkcjonariusz PUBP w Tomaszowie. Pisał, że podziemie rozsiewało informacje, „że w Bezpieczeństwie to pracują tylko Żydzi i Ukraińcy” (AIPN Lu, 08/44, Meldunek referenta PUBP w Tomaszowie do WUBP w Lublinie, 4 XI 1945 r., k. 24).

⁶¹ Wśród 16 kierowników/szefów PUBP/PUdsBP w Dzierżoniowie 5 było z pochodzenia Żydami (R. Klementowski, *Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa w powiecie dzierżoniowskim 1945–1990 [w:] Dzierżoniów – wiek miniony. Materiały pokonferencyjne*, red. S. Ligarski, T. Przerwa, Wrocław 2007, s. 298).

się jednym z głównych skupisk ludności żydowskiej w powojennej Polsce⁶².

Wyznanie

Początkowo funkcjonariusze aparatu bezpieczeństwa deklarowali się przede wszystkim jako wyznawcy Kościoła Rzymskokatolickiego. Jednak z czasem to się zmieniło. Jeśli w 1946 r. w lubelskim aparacie bezpieczeństwa 84 proc. funkcjonariuszy określało się jako katolicy rzymscy⁶³, to już w 1951 r. było ich tylko 17 proc.⁶⁴ Począwszy od 1953 r., w wewnętrznych statystykach nie wykazywano, jaką religię wyznaje funkcjonariusz, odnotowywano jedynie, czy praktykuje, czy nie. Dane te nie odzwierciedlają rzeczywistego stosunku funkcjonariuszy do wiary, pokazują jednak, jak nacisk w sferze światopoglądowej powodował dostosowywanie się do konkretnych oczekiwań. Nie zmieniało to faktu, że część z nich chrzcila potajemnie swoje dzieci w kościołach czy wstępowała w sakramentalne związki małżeńskie. Jednakże praktyki takie mogły się skończyć w latach pięćdziesiątych nawet wydaleniem ze służby w UB.

Pięciu funkcjonariuszy z kadry kierowniczej PUBP/PUdsBP w Biłgoraju w momencie podjęcia pracy w strukturach UB zadeklarowało się jako bezwyznaniowcy⁶⁵. Działali oni przed wojną w ruchu komunistycznym lub socjalistycznym, co niewątpliwie wpłynęło na świadomość i samookreślenie się w sferze religijnej. W końcu komuniści traktowali religię jak rodzaj ideologii, a wstąpienie do partii oznaczało zerwanie z wiarą i wyswobodzenie się z niej⁶⁶. Pozostali szefowie i ich zastępcy podawali wyznanie rzymskokatolickie. Zmieniło się to w latach pięćdziesiątych, kiedy to wszyscy określali się mianem ateistów albo niepraktykujących.

Działalność polityczna

Niewielki odsetek funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa miał związki z ruchem komunistycznym przed wojną albo w jej trakcie. Tylko nieco

⁶² Dzierżoniów obok Wrocławia należał do tych miejscowości, gdzie najliczniej na Dolnym Śląsku była skupiona ludność żydowska (M. Szydzisz, *Spoleczność żydowska na Dolnym Śląsku w świetle działalności Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce w latach 1950–1989*, Wrocław–Warszawa 2019, s. 14–17).

⁶³ S. Poleszak, *Narodziny bezpieki...*, s. 84.

⁶⁴ J. Dudek, *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego...*, s. 216–217.

⁶⁵ Do tej grupy należeli Mikołaj Krut, Ignacy Skibiński, Jan Leluch, Bronisław Gallant i Adam Tylimoniuk.

⁶⁶ K. Trembicka, *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1939)*, Lublin 2007, s. 232–233.

ponad 9 proc. funkcjonariuszy w 1947 r. i ponad 3 proc. w 1955 w całym aparacie wskazywało na przynależność do Komunistycznej Partii Polski (KPP) lub jej młodzieżowych przybudówek⁶⁷. Grupa członków komunistycznej partyzantki, w tym służących w oddziałach radzieckich, także była niewielka. W 1947 r. ich odsetek wynosił ponad 13 proc., a w 1953 r. już niespełna 5 proc.⁶⁸ Członkowie KPP w aparacie bezpieczeństwa w woj. lubelskim w 1947 r. stanowili 11,7 proc., czyli więcej niż średnia krajowa⁶⁹, wg danych z 1953 r. było ich już tylko 2,7 proc.⁷⁰ W 1951 r. w trzydziestosześcioosobowej załodze PUBP w Biłgoraju tylko trzech funkcjonariuszy należało w przeszłości do organizacji komunistycznych, a w 1953 r. już tylko jeden⁷¹. Badania dotyczące kadry kierowniczej PUBP w woj. lubelskim z lat 1944–1945 wskazują z kolei, że wówczas ponad połowa kierowników urzędów i ich zastępców miała powiązania z ruchem komunistycznym i partyzantką⁷². Ogólnie wśród funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa przedwojenni komuniści stanowili niewielki odsetek, choć to właśnie ich w pierwszej kolejności komitety PPR kierowały do tworzenia bezpieki, a niektórzy zgłaszali się sami – w nowej rzeczywistości politycznej przeszłość komunistyczna stała się przepustką do zajmowania stanowisk kierowniczych. Należy zachować szczególną ostrożność co do treści relacji funkcjonariuszy UB, którzy po 1944 r. deklarowali przynależność do ruchu komunistycznego. Można przytoczyć wiele historii fałszywych komunistów, którzy deklarowali się jako członkowie KPP, po latach zaś okazywało się to nieprawdą.

W samym kierownictwie PUBP/PUdsBP w Biłgoraju przeważały osoby z przeszłością komunistyczną. Byli wśród nich przedwojenni działacze i członkowie komunistycznej partyzantki z okresu wojny. Niektórzy łączyli w swoich życiorysach oba te doświadczenia. Do Komunistycznego

⁶⁷ K. Rokicki, *Aparatu obraz własny. Analiza wykresów porównawczych dotyczących kadry aparatu bezpieczeństwa publicznego w latach 1944–1956* [w:] „Zwyczajny” resort..., s. 21.

⁶⁸ *Ibidem*, s. 24–25.

⁶⁹ Razem było to 115 funkcjonariuszy, przy czym w liczbach bezwzględnych więcej ich pracowało w urzędach powiatowych (75) niż w samym WUBP (40). Zob. AIPN Lu, 029/7, Liczbowy wykaz statystyczny UB woj. lubelskiego z 1947 r., k. 67.

⁷⁰ AIPN Lu, 029/20, Zestawienie liczbowe funkcjonariuszy etatowych zatrudnionych w PUBP i WUBP w Lublinie wg stanu na 1 III 1953 r., k. 3.

⁷¹ Nie odnalazłam danych dla lat czterdziestych (AIPN Lu, 029/12, Zestawienie liczbowe ze spisu statystycznego pracowników etatowych PUBP w Biłgoraju wg stanu na 31 I 1951 r., k. 206, 208). Przedwojenni komuniści w kadrze PUBP w Biłgoraju stanowili 8,3 proc. Dwóch było w partyzantce GL/AL, a jeden w partyzantce radzieckiej (AIPN Lu, 029/20, Zestawienie liczbowe funkcjonariuszy etatowych zatrudnionych w PUBP w Biłgoraju wg stanu na 1 III 1953 r., k. 101 [PDF]).

⁷² S. Poleszak, *Narodziny bezpieki...*, s. 82.

Związku Młodzieży Zachodniej Ukrainy (KZMZU) i Komunistycznej Partii Zachodniej Ukrainy (KPZU) należeli Mikołaj Krut i Jan Leluch. Do działalności w KPP przyznawali się Bronisław Gallant, Adam Tylimoniuk, Andrzej Kolano i Józef Markowski. Trzech funkcjonariuszy: Edward Słowik, Jan Buczek i Henryk Sawecki, wskazywało na udział w komunistycznej partyzantce. Ignacy Skibiński jako jedyny działał w Polskiej Partii Socjalistycznej. Pozostałych trzech funkcjonariuszy ani przed wojną, ani w czasie okupacji nie należało do żadnej partii politycznej czy podziemnej organizacji⁷³ (choć do AL należeli członkowie rodzin niektórych funkcjonariuszy).

Spośród opisywanych funkcjonariuszy PUBP/PUdsBP w Biłgoraju niewątpliwie wyróżniał się Jan Leluch, zarówno pod kątem działalności komunistycznej, jak i późniejszej kariery w aparacie bezpieczeństwa. Był on jedyną osobą skazaną za działalność komunistyczną. W 1937 r. Sąd Okręgowy w Zamościu wymierzył mu karę 6 lat pozbawienia wolności⁷⁴. Jego związki z ruchem komunistycznym datują się na początek lat trzydziestych⁷⁵, kiedy w rodzinnym Niewirkowie w pow. tomaszowskim zorganizował komórkę KZMP/KZMZU⁷⁶ i został jej sekretarzem. Wchodził później w skład Rejonowego Komitetu Partyjnego KZMZU (także miał być jego sekretarzem), obejmującego powiaty Tomaszów

⁷³ Należeli do nich Stanisław Sobański, Konstanty Lewczuk i Tadeusz Palka.

⁷⁴ Archiwum Państwowe w Zamościu (dalej: APZ), Sąd Okręgowy w Zamościu, 88/95/0/10/196, Wyrok Sądu Okręgowego w Zamościu z 18 XII 1937 r., k. 28–77; J. Romanek, *Kolaboracja z sowietami na terenie województwa lubelskiego we wrześniu i październiku 1939 r.*, Lublin–Warszawa 2019, s. 34. Po raz pierwszy aresztowano go w 1932 r. W 1936 r. Lelucha zatrzymano wraz z 20 innymi komunistami podczas pacyfikacji Niewirkowa. Został skazany łącznie na 6 lat więzienia i 200 zł grzywny z art. 97 §1 kk oraz art. 23 i 170, a także na utratę praw publicznych i obywatelskich praw honorowych na 10 lat. Karę więzienia odbywał w Zamościu, Janowie Lubelskim i Drohobyczu.

⁷⁵ Sam Leluch wielokrotnie podawał rok 1930 jako początkową swojej przynależności do ruchu komunistycznego, natomiast podczas przewodu sądowego w 1937 r. wskazywano na wiosnę 1933 r., kiedy przyłączył się do partii komunistycznej (AIPN, 0194/1948, Ankieta specjalna Jana Lelucha, Tomaszów Lubelski, 15 I 1946 r., k. 26; AAN, KC PZPR, CKP XX/6335, Ankieta dla aktywu partyjnego, 10 V 1949 r., k. 21; APZ, Sąd Okręgowy w Zamościu, 88/95/0/10/196, Wyrok Sądu Okręgowego w Zamościu z 18 XII 1937 r., k. 74).

⁷⁶ W 1932 r., po aresztowaniach, jak opisał po latach sam Leluch, zamojscy komuniści utracili kontakt z Komitetem Dzielnicowym KPP w Zamościu. Następnie udało się nawiązać łączność z KPZU i od tego czasu działał on w KZMZU podlegającym pod Okręg Chełmski (AAN, ZADRR, 3492, Krótkie dane o składzie i działalności Komitetu Rejonowego KZMP w terenie styku powiatów Tomaszów Lubelski, Zamość, Hrubieszów. Rok 1936, k. 13; AAN, KC PZPR, R-64, Przemówienie Jana Lelucha z 1956 r. o wydarzeniach 1936 r. na Lubelszczyźnie, k. 85).

Lubelski, Zamość i Hrubieszów⁷⁷. Uczestniczył w zebraniach, manifestacjach czy pochodach, jak np. 1 sierpnia 1936 r. w Zamościu. Podczas procesu w 1937 r. zarzucano mu przygotowanie rezolucji, w której „władze państwa polskiego nazwał okupantem stosującym taktykę mordowania i terroryzowania ludności ukraińskiej”⁷⁸. Materiały te zamierzał przesłać do sekretariatu Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w Warszawie⁷⁹ oraz do redakcji „Trybuny Robotniczej” we Lwowie. Próbę udaremniono. Owe działania nazwano rozpowszechnianiem „fałszywych wiadomości mogących wywołać niepokój”⁸⁰. Od 1935 r. angażował się także w działalność Stronnictwa Ludowego i Koła Młodzieży Wiejskiej „Wici” w Niewirkowie (był prezesem koła), co wynikało z ówczesnej taktyki komunistów przenikania do legalnie działających partii i organizacji⁸¹. Po wybuchu wojny i wydostaniu się z więzienia w Drohobyczu stanął na czele komitetu rewolucyjnego w Niewirkowie. Wraz z wycofującą się Armią Czerwoną opuścił rodzinne strony i zamieszkał w Olewsku w obwodzie żytomierskim. Pracował w tamtejszej fabryce, angażował się w działania m.in. w Międzynarodowej Organizacji Pomocy Rewolucjonistom (MOPR) – jako prezes komisji rewizyjnej. Po napaści III Rzeszy na ZSRS, w lipcu 1941 r. otrzymał z NKWD polecenie przekroczenia linii frontu⁸².

⁷⁷ AAN, ZADRR, 3492, Charakterystyka Jana Lelucha, Lublin, 17 V 1950 r., k. 6; *ibidem*, Krótkie dane o składzie i działalności Komitetu Rejonowego KZMP w terenie styku powiatów Tomaszów Lubelski, Zamość, Hrubieszów. Rok 1936, k. 12. W pow. Tomaszów Lubelski komórki KZMP funkcjonowały w gminach Kotlice i Komarów; w pow. Hrubieszów – w gm. Miączyn, a w pow. zamojskim – w gminach Nowa Osada i Łabunie.

⁷⁸ APZ, Sąd Okręgowy w Zamościu, 88/95/0/10/196, Wyrok Sądu Okręgowego w Zamościu z 18 XII 1937 r., k. 31.

⁷⁹ Liga Obrony Praw Człowieka i Obywatela działała od 1921 r. Zrzeszała przedstawicieli ugrupowań i środowisk inteligenckich związanych z PPS i PSL „Wyzwolenie”. Za swój cel stawiała obronę i „upowszechnianie praw człowieka, przeciwdziałanie wszelkim rodzajom dyskryminacji oraz szerzenie tolerancji i rozwijanie świadomości obywatelskiej”. W latach dwudziestych jej działania koncentrowały się wokół sytuacji więźniów politycznych, praw mniejszości narodowych, swobód i wolności obywatelskich w prawodawstwie. W 1930 r. powstały jej oddziały terenowe, w tym w Lublinie. W latach trzydziestych stała się platformą działalności opozycyjnej coraz bardziej zbliżającą socjalistów i komunistów. Została rozwiązana w 1937 r., a powodem stały się oskarżenia o działalność „antypaństwową i komunistyczną”. Zob. I. Mrzygłód, *Przestrzenie sprzeciwu. Działalność Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 2018, t. 109, z. 4, s. 565–586.

⁸⁰ APZ, Sąd Okręgowy w Zamościu, 88/95/0/10/196, Wyrok Sądu Okręgowego w Zamościu z 18 XII 1937 r., k. 31.

⁸¹ E. Horoch, *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918–1938*, Lublin 1993, s. 306–338.

⁸² W. Hanus, *Urząd Bezpieczeństwa w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, Rzeszów–Warszawa 2021, s. 148; J. Romanek, *Kolaboracja z sowietami na terenie województwa lubelskiego...*, s. 34, 129.

Tak o tym pisał w życiorysie: „Kiedy wybuchła wojna niemiecko-sowiecka, dostaję polecenie przedostania się na tyły armii niemieckiej pod pseudonimem Marek. Dnia 8 lipca 1941 [r.] przekroczyłem linię frontu w okolicach Saren z jednym towarzyszem, gdzie rozrzucałem odezwy do niemieckich żołnierzy”⁸³. Później pracował w młynie we Włodzimierzu Wołyńskim, a równocześnie prowadził pracę agitacyjną i dywersyjną. Dopiero wiosną 1944 r. w związku z nasilającą się działalnością UPA wraz z innymi Polakami przekroczył Bug i powrócił w rodzinne strony⁸⁴.

Mikołaj Krut, pierwszy kierownik PUBP w Biłgoraju, należał do KZMZU, a potem do KPZU w podobnym czasie jak Leluch, tyle że we wsi Ostrów⁸⁵. Pełnił funkcję sekretarza technicznego, tj. odpowiadał za kolportowanie materiałów propagandowych, „wypisywanie haseł i wywieszanie sztandarów na 1 Maja”, a w latach 1934–1936 wchodził w skład Komitetu Rejonowego KZMZU⁸⁶. Podobnie jak Leluch działał też w organizacji „Wici”⁸⁷. Od 1943 r. organizował PPR w rodzinnych okolicach i wchodził w skład „trójki politycznej”. Pełnił także funkcję łącznika „między powiatowym sekretarzem partii na pow. Chełm” a Mikołajem Oleksą, członkiem oddziału partyzanckiego GL/AL, późniejszym funkcjonariuszem UB, ponadto przekazywał prasę konspiracyjną otrzymywaną z Warszawy⁸⁸.

Pozostali opisywani funkcjonariusze nie mieli już tak „bogatej karty rewolucyjnej”. Adam Tylimoniuk przyznawał, że jego aktywność w komórce KPP we wsi Hołowno w pow. włodawskim ograniczała się do przechowywania nielegalnej w owym czasie literatury czy przygotowywania transparentów z okazji świąt rewolucyjnych⁸⁹. Większego znaczenia nabrała

⁸³ To w trakcie tych działań dostał się do niemieckiej niewoli i został włączony do grupy jeńców Armii Czerwonej. Po kilku dniach jednak zbiegł (AIPN, 0194/1948, Życiorys Jana Lelucha, Tomaszów, 17 IX 1944 r., k. 11 [PDF]).

⁸⁴ AAN, KC PZPR, CKP XX/6334, Uzupełnienie do życiorysu Jana Lelucha, Lublin, 23 XI 1949 r., k. 41.

⁸⁵ S. Poleszak, *Narodziny bezpieki...*, s. 42.

⁸⁶ M. Krut, *Na przełomie epok. Wspomnienia z czasów walki o władzę ludową na Lubelszczyźnie (1936–1947)*, Lublin 2003, s. 8. Podawał, że dwukrotnie był zatrzymywany przez policję: we wrześniu 1936 i w maju 1937 r. (w związku ze świętem 1 Maja przebywał w areszcie gminnym).

⁸⁷ AIPN Lu, 028/2130, Pismo szefa PUBP w Chełmie por. Bolesława Rycerza do MBP w Warszawie, Chełm, 31 X 1947 r., k. 67.

⁸⁸ AIPN Lu, 028/2130, Życiorys Mikołaja Kruta, Warszawa, 17 II 1953 r., k. 11–12.

⁸⁹ AAN, PZPR, CK XX/5660, Życiorys Adama Tylimoniuka, Biłgoraj, 9 I 1950 r., k. 10; AAN, ZADRR, 6078, Życiorys Adama Tylimoniuka, Koszalin, 26 II 1956 r., k. 22. W październiku 1939 r. Adam Tylimoniuk wraz z rodziną przeniósł się na tereny zajęte przez ZSRS. Pracował w sowchozie w obwodzie połtawskim, a w kwietniu 1940 r. ze względu na chorobę córki i namowy żony wrócił w rodzinne strony w pow. włodawskim (legalnie, przez komisję mieszaną sowiecko-niemiecką). Od marca 1943 r. należał do PPR. Angażował się także w pomoc jeńcom sowieckim.

w okresie okupacji, gdyż w połowie 1943 r. wybrano go na zastępcę kierownika propagandy KP PPR na pow. włodawski. Współpracował także z partyzantką radziecką jako łącznik i wywiadowca, zorganizował m.in. dziewięcioosobową „grupę wypadową GL w Hołownie” i uczestniczył we wspólnych akcjach, takich jak niszczenie linii telefonicznych czy słupów⁹⁰.

Do szeregowych członków ruchu komunistycznego zaliczał się Józef Markowski, który wchodził w skład trzyosobowej komórki KPP w rodzinnej wiosce Krzywda w woj. kieleckim⁹¹. Jego aktywność nie wychodziła poza ramy wymiany myśli, otrzymywania korespondencji i propagowania niektórych haseł w najbliższym otoczeniu. Dlatego można się zastanawiać, czy rzeczywiście w jego przypadku mówienie o działalności komunistycznej nie jest na wyrost, raczej mamy do czynienia z wyrażaniem sympatii dla samej ideologii. W czasie okupacji wstąpił do PPR, a w 1944 r. przyłączył się do oddziału AL Tadeusza Łęckiego „Orkana”. Na Lubelszczyznę trafił wraz z grupą rozbitków zgrupowania AL, partyzantów sowieckich i oddziałów BCh, które z 27 na 28 października 1944 r. przebiły się na przyczółek sandomierski⁹².

Bardzo skromnie prezentują się informacje o działalności w KPP Bronisława Gallanta, który z ideologią komunistyczną zetknął się w trakcie nauki w szkole i w 1932 r. wstąpił w szeregi organizacji. Podawał, że pełnił funkcję łącznika z tzw. ulicą żydowską⁹³, a w okresie służby wojskowej w 3 Pułku Artylerii Lekkiej w Zamościu utworzył komórkę partyjną. Po zakończeniu czynnej służby wojskowej pozostał we wspomnianej jednostce jako kapral nadterminowy. Następnie go zdemobilizowano⁹⁴. Cały okres okupacji spędził w niemieckiej niewoli⁹⁵.

⁹⁰ AAN, ZADRR, 6078, Życiorys Adama Tylimoniuka, Koszalin, 26 II 1956 r., k. 24–25. W lutym 1944 r. jego gospodarstwo Niemcy spalili, a przebywającego w nim 70-letniego ojca Tylimoniuka – zabili.

⁹¹ AAN, ZADRR, 8484, Pismo Józefa Markowskiego do Zakładu Historii Partii KC PZPR, Lublin, 1 III 1960 r., k. 4; AIPN Lu, 028/1976, Wyjaśnienia do akt ppor. Józefa Markowskiego, Lublin, 30 XI 1949 r., k. 17.

⁹² P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, wyd. 3, Warszawa 2014, s. 348; AIPN Lu, 028/1976, Ankieta specjalna Józefa Markowskiego, Łuków, 29 XI 1945 r., k. 5.

⁹³ AAN, KW PZPR, Akta osobowe działaczy ruchu robotniczego, 11596 (lp. 669), Życiorys Bronisława Gallanta, Lublin, 13 VI 1958 r., k. 7–8.

⁹⁴ Podawał, że w 1937 r. wyrokiem Wojskowego Sądu Rejonowego w Zamościu został skazany na 3 miesiące twierdzy za „stosowanie przymusu wobec podwładnych, by nie uczęszczali na praktyki religijne” (AAN, KW PZPR, Akta osobowe działaczy ruchu robotniczego, 11596 (lp. 669), Życiorys Bronisława Gallanta, Lublin, 13 VI 1958 r., k. 8).

⁹⁵ Gallant został zmobilizowany do wojska w sierpniu 1939 r. Walczył na odcinku Hel–Gdynia. Tam dostał się do niewoli. Na temat działalności w ruchu komunistycznym pisał: „nawiązuję kontakt z Komunistyczną Partią Polską na terenie miasta Biłgoraja

Funkcjonariusz Andrzej Kolano twierdził, że do komórki KPP należał od lat trzydziestych, miał w niej pełnić funkcję skarbnika. W jego przypadku owa działalność wyrażała się przez uczestnictwo w wiecach politycznych i zebraniach⁹⁶. Jednak w okresie okupacji pierwotnie związał się z konspiracją ruchu ludowego. Na początku 1940 r. wstąpił do Straży Chłopskiej (od 1941 r. jako Bataliony Chłopskie) w rodzinnej Kamionce. Objął nawet stanowisko komendanta placówki⁹⁷. Potem należał do istniejącego od jesieni 1943 r. oddziału por. Juliana Kaczmarczyka „Lipy”, któremu przypisywał przynależność do AL⁹⁸. W rzeczywistości był to oddział BCh, który dopiero od wiosny 1944 r. zaczął działać w ramach I Brygady AL im. Ziemi Lubelskiej podczas niemieckiej operacji „Sturmwind I” (zachował jednak nazwę)⁹⁹. Choć władze konspiracyjne ruchu ludowego na Lubelszczyźnie nie utrzymywały kontaktów z PPR oraz GL/AL, to na poziomie poszczególnych powiatów dochodziło do obustronnej współ-

i jestem jej czynnym członkiem” (AIPN Lu, 028/587, Życiorys Bronisława Gallanta, Biłgoraj, 30 VIII 1945 r., k. 2). Jego przynależność do organizacji potwierdzały także kontrole specjalne prowadzone wobec jego osoby w latach 1947, 1948 i 1950. Wynika z nich, że z działalnością KPP zetknął się ok. 1932 r. (AIPN Lu, 028/587, Akta osobowe Bronisława Gallanta, k. 11, 12, 13).

⁹⁶ Po wkroczeniu Armii Czerwonej we wrześniu 1939 r. uczestniczył także w organizowaniu tzw. czerwonej milicji (D. Piekaruś, *Andrzej Kolano* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim...*, s. 259–260; AIPN Lu, 028/1989, Życiorys Andrzeja Kolany, b.d., k. 3; *ibidem*, Życiorys Andrzeja Kolany, Lublin, 19 IX 1965 r., k. 6; *ibidem*, Ankieta specjalna Andrzeja Kolany, Zamość, 27 XI 1945 r., k. 12; *ibidem*, Zaświadczenie sekretarza KP PPR w Biłgoraju, Biłgoraj, 23 III 1945 r., k. 31; *ibidem*, Wyjaśnienia Andrzeja Kolany do Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie, 1949 r., k. 35–37).

⁹⁷ Za przynależność do konspiracji ruchu ludowego jesienią 1942 r. został aresztowany przez Gestapo, a następnie osadzony w areszcie policji granatowej. Zbiegł z aresztu (W. Hanus, *Urząd Bezpieczeństwa w Tomaszowie Lubelskim...*, s. 141–142).

⁹⁸ Tak pisał w wyjaśnieniach z 1949 r.: „Do organizacji w okresie okupacji wstąpiłem w roku 1943 do AL pod dowództwem por. Kaczmarczyka Juliana pseudonim »Lipa«”. Z kolei w życiorysie napisanym na początku pracy w UB w ogóle nie podał proveniencji oddziału (AIPN Lu, 028/1989, Wyjaśnienia Andrzeja Kolany do Wydziału Personalnego WUBP w Lublinie, 1949 r., k. 35). W innym miejscu podawał, że w oddziale „Lipy” przebywał od marca do 20 lipca 1944 r. (AIPN, 0297/1108, Kwestionariusz dla współpracowników Milicji Obywatelskiej, 19 X 1944 r., k. 3; *Słownik biograficzny żołnierzy Batalionów Chłopskich*, t. 5, oprac. i red. M. Wojtas, Lublin 2009, s. 332).

⁹⁹ Podporządkował on ostatecznie oddział AL, jednak z zachowaniem jego nazwy. W ramach I Brygady AL im. Ziemi Lubelskiej oddział BCh pod dowództwem „Lipy” działał jako 3 kompania połowa Straży Chłopskiej. Sam Kaczmarczyk zginął 11 VI 1944 r. w czasie walk z oddziałem Kałmuków i Niemców pod wsią Graby. Zob. H.C. Miciński, *Ludowe twierdze. Działalność Batalionów Chłopskich na terenie środkowej Lubelszczyzny 1940–1944*, Warszawa 2009, s. 300; J. Markiewicz, *Paprocie zakwitły krwią partyzantów*, Lublin 1987, s. 49–51, 210.

pracy zbrojnej¹⁰⁰. Po wkroczeniu Armii Czerwonej, zanim trafił do PUBP w Biłgoraju, służył w MO¹⁰¹.

Do działalności jedynie w strukturach komunistycznej partyzantki przyznawało się trzech funkcjonariuszy – Edward Słowik, Jan Buczek i Henryk Sawecki. Ten pierwszy na Lubelszczyznę trafił jesienią 1942 r. po ucieczce z robót przymusowych w III Rzeszy. Osiadł w pow. krańcickim, gdzie siatka PPR-GL należała nie tylko do najsprawniejszych, ale i najliczniejszych w kraju¹⁰². W końcu 1943 r. wstąpił do komórki PPR w Rzeczycy Ziemiańskiej. Związany był z oddziałem AL Aleksandra Szymańskiego „Bogdana”, Ignacego Borkowskiego „Wicka”, Ludwika Paszkowskiego „Lutka”, a w końcu Andrzeja Pajdy „Andrzeja”¹⁰³.

Jan Buczek (politycznie niezwiązany z żadną partią), mieszkaniec Łukowa w pow. biłgorajskim, relacjonował, że w lutym 1943 r. podczas zebrania w lasach osuchowskich wstąpił do oddziału GL pod dowództwem Grzegorza Korczyńskiego. Został wybrany na komendanta placówki/rejonu. Jednak współpraca z komunistyczną partyzantką trwała bardzo krótko, gdyż oddział Korczyńskiego po kilku dniach wycofał się w kierunku lasów krańcickich i już nie wrócił. A sam Buczek w trakcie pacyfikacji Zamojszczyzny w ramach kolejnego etapu wysiedleń został przez Niemców schwytyany i osadzony w obozie na Majdanku. Zwolniono go w lutym 1944 r., trzy miesiące później przyłączył się do Brygady im. Wandy Wasilewskiej, która w kwietniu 1944 r. przepłynęła się przez Bug na Lubelszczyznę¹⁰⁴.

Henryk Sawecki tuż przed wkroczeniem Armii Czerwonej na Lubelszczyznę wstąpił do placówki AL w Zakrzówku, a w października

¹⁰⁰ H.C. Miciński, *Ludowe twierdze...*, s. 442–450.

¹⁰¹ Organizował posterunek MO w Krzeszowie i przez dwa tygodnie był jego komendantem. Następnie przeniesiono go do Komendy Powiatowej MO w Biłgoraju, a potem jako komendanta do MO w Tarnogrodzie i Józefowie.

¹⁰² P. Gontarczyk, *Polska Partia Robotnicza...*, s. 175.

¹⁰³ W swoim życiorysie podkreślał, że „czynny” udział w partyzantce AL brał od 1 III 1944 r. (AIPN Sz, 0019/3292, Życiorys Edwarda Słowika, Biłgoraj, 14 IX 1944 r., k. 3; *ibidem*, Ankieta specjalna Edwarda Słowika, 25 II 1947 r., k. 6v; *ibidem*, Oświadczenie ppor. Jana Koparczaka – funkcjonariusza PUBP w Hrubieszowie, Hrubieszów, 10 III 1954 r., k. 27; R. Dmoszyński, G. Joniec, D. Piekarus, J. Romanek, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956. Słownik biograficzny*, Lublin 2015, s. 208). Andrzej Pajdo, który przeszedł przez oddziały partyzantki na Polesiu (Pińska Brygada Partyzancka) i Lubelszczyźnie, został pierwszym komendantem MO w Biłgoraju (M. Juchniewicz, *Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944*, Warszawa 1973, s. 261, 162).

¹⁰⁴ AAN, ZADRR, 7653, Wspomnienie Jana Buczka, k. 2–3; AIPN Bi, 052/828, Życiorys Jana Buczka, [Biłgoraj, 9 XI 1946 r.], k. 5; *ibidem*, Wniosek personalny dot. Jana Buczka – zastępcy szefa PUBP w Ostródzie, Warszawa, 13 II 1953 r., k. 24.

1944 r. zapisał się do PPR¹⁰⁵. Zanim w 1949 r. zgłosił się do pracy w UB, działał w ZMP i należał do ORMO. Sprawował też funkcję zastępcy sekretarza koła wiejskiego PZPR i zastępcy koła młodzieży ZMP.

W kierownictwie PUBP/PUdsBP znalazły się trzy osoby niezaangażowane politycznie – Stanisław Sobański, Tadeusz Palka i Konstanty Lewczuk. Sobański tuż przed wybuchem wojny należał jedynie do Związku Strzeleckiego utworzonego w jego rodzinnej miejscowości¹⁰⁶, w związku z czym przeszedł przeszkolenie wojskowe. W jego kręgu rodzinnym znajdowały się za to osoby powiązane z GL i AL. Stryjeczne i wujeczne rodzeństwo należało do oddziału GL/AL dowodzonego na ziemi kieleckiej przez Czesława Byka (Boreckiego) „Brzozę”, późniejszego szefa WUBP w Kielcach. Sam Sobański twierdził, że prosił o przyjęcie do oddziału, ale mu odmówiono¹⁰⁷. Równocześnie jeden z jego braci, zatrudniony później w WUBP w Kielcach, przez krótki okres przebywał w oddziale AK, z czego Stanisław Sobański musiał się tłumaczyć w latach pięćdziesiątych¹⁰⁸.

Także Tadeusz Palka nie należał do żadnej partii politycznej ani organizacji konspiracyjnej¹⁰⁹, choć Byczyna, w której dorastał, uchodziła za „czerwoną”, gdyż znacznymi wpływami cieszyli się tam komuniści i socjaliści¹¹⁰. Większość okresu okupacji spędził na robotach przymusowych w III Rzeszy¹¹¹. Wkroczenie Armii Czerwonej zastało go w miejscowo-

¹⁰⁵ AIPN Lu, 0296/637, Życiorys Henryka Saweckiego, b.d., k. 4; *ibidem*, Wniosek personalny Henryka Saweckiego, 3 III 1949 r., k. 42. Po wielu latach przesuwiał okres działalności okupacyjnej na początek 1944 r., a nawet na 1943 r. (AAN, ZADRR, Z6888, Zaświadczenie z Zakładu Historii Partii, 16 I 1960 r., k. 7; AIPN Lu, 0296/637, Ankieta personalna Henryka Saweckiego, Biłgoraj, 8 IX 1959 r., k. 14v; *ibidem*, Zaświadczenie Zakładu Historii Partii, Warszawa, 23 XII 1960 r., k. 22).

¹⁰⁶ AIPN, 0604/877, t. 1, Ankieta specjalna Stanisława Sobańskiego, Kielce, 21 VIII 1947 r., k. 10v.

¹⁰⁷ Jeden jedyny raz spotkał oddział „Brzozy”, gdy jako stróż pełnił wartę na kolei, pomagał przy wysadzeniu pociągu (AIPN, 0604/877, t. 1, Zaświadczenie o współpracy Stanisława Sobańskiego z oddziałem A Czesława Boreckiego „Brzozy”, k. 43).

¹⁰⁸ *Ibidem*, Raport Stanisława Sobańskiego do naczelnika Wydziału ds. Funkcjonariuszy, Lublin, 1 IV 1953 r., k. 22; *ibidem*, Pismo szefa PUBP Opatów w Ostrowcu Świętokrzyskim kpt. Wiktora Głuskiego odnośnie do wywiadu o Stanisławie Sobańskim, Ostrowiec, 2 III 1950 r., k. 48.

¹⁰⁹ AIPN Ka, 0227/80, Ankieta specjalna Tadeusza Palki, 15 II 1950 r., k. 27; *ibidem*, Pismo szefa PUBP w Chrzanowie do Wydziału Personalnego WUBP we Wrocławiu, Chrzanów, 14 X 1947 r., k. 55; *ibidem*, Pismo szefa PUBP w Chrzanowie do Wydziału Personalnego WUBP we Wrocławiu, Chrzanów, 6 V 1950 r., k. 66.

¹¹⁰ Tak określił ją w swoich wspomnieniach pochodzący stamtąd Franciszek Szlachcic (AIPN, 1585/1456, Wspomnienia gen. Franciszka Szlachcica z okresu pracy w organach bezpieczeństwa i Ministerstwie Spraw Wewnętrznych, Warszawa 1988, k. 4).

¹¹¹ AIPN Ka, 0227/80, Życiorys Tadeusza Palki z okresu okupacji niemieckiej, Warszawa, 10 I 1952 r., k. 32–33. Po raz pierwszy skierowano go na roboty do Niemiec

ści Koźle-Port. Od marca do maja 1945 r. jako cywil przebywał w Armii Czerwonej, w charakterze nieoficjalnego adiutanta sowieckiego oficera będącego szefem kuchni oficerskiej¹¹². Następnie w czerwcu 1945 r. zgłosił się do pracy w WUBP w Legnicy (Wrocław)¹¹³.

Konstanty Lewczuk także nie angażował się politycznie. Zarówno przed wojną, jak i w czasie okupacji niemieckiej pracował jako brukarz w Zarządzie Drogowym w Terespolu. Po wkroczeniu Armii Czerwonej zgłosił się do MO. Jesienią 1944 r. został zwolniony. Zapisał się do PPR, a w grudniu 1944 r. dołączył do UB¹¹⁴.

Kariery

Przez pojęcie kariery rozumiem obejmowanie coraz wyższych stanowisk w strukturze organizacyjnej aparatu bezpieczeństwa, co wiązało się z poszerzaniem zakresu władzy i większymi możliwościami decyzyjnymi¹¹⁵. Posługuję się również terminem „kariera” w rozumieniu przebiegu życia zawodowego jako takiego.

Gdy śledzimy ścieżki karier kierowników/szefów PUBP/PUdBP w Biłgoraju i ich zastępców, możemy zauważyć, że większość z nich, tj. jedenastu spośród trzynastu, przez cały okres swojej aktywności zawodowej służyła tylko w aparacie bezpieczeństwa. Spośród omawianego grona najdłużej w strukturach policji politycznej pracowali Stanisław Sobański (40 lat), Mikołaj Krut (33 lata) i Henryk Sawecki (31 lat), nieco krócej Konstanty Lewczuk (25 lat), Jan Leluch, Tadeusz Palka, Andrzej Kolano i Józef Markowski (po 22 lata); Adam Tylimoniuk, Edward Słowik i Ignacy Skibiński (po 19 lat). Z tym że ten ostatni od 1954 do 1963 r. służył w strukturach MO. Tylko dwóch funkcjonariuszy z kierownictwa

na początku 1940 r. Podawał, że trafił tam m.in. z kolegą z Byczyny Franciszkiem Szlachcicem. Pracowali w miejscowości Watenstedt (dzielnica Salzgitter). Po 3 miesiącach uciekli – ze względu na brutalne traktowanie Polaków zatrudnionych w firmie „Tiefflan” przy kopaniu rowów instalacyjnych. Następnie przez ok. 7 miesięcy pracował w kopalni w Królewskiej Hucie. Od 1941 lub 1942 r. ponownie przez Urząd Zatrudniania w Jaworznie trafił do Niemiec do miejscowości Blechhammer (Blachownia; od 1945 r. w granicach Polski), gdzie pracował do początku 1945 r. przy wierceniu studni głębinowych. Następnie został przeniesiony do portu rzeczno-na Odrze – Koźle-Port, gdzie pracował do marca 1945 r. przy ładowaniu i wyładowywaniu zboża.

¹¹² AIPN Ka, 0227/80, Życiorys Tadeusza Palki z okresu okupacji niemieckiej, Warszawa, 10 I 1952 r., k. 35.

¹¹³ *Ibidem*, Przebieg służby Tadeusza Palki, k. 78.

¹¹⁴ AIPN Lu, 0211/3712, Życiorys Konstantego Lewczuka, Terespol, 27 XII 1944 r., k. 6.

¹¹⁵ J. Springer, E. Zdrojewski, *Kształtowanie karier pracownika w organizacji*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej” 2010, nr 14, s. 47.

PUBP/PUdsBP w Biłgoraju zakończyło pracę w aparacie bezpieczeństwa przed 1956 r. – Bronisław Gallant i Jan Buczek. Zwolnienie Buczka w marcu 1953 r. było podyktowane brakiem perspektyw na rozwój kariery w UB z powodu zaawansowanego wieku (miał wówczas 45 lat) i niskiego „poziomu ogólnego”. Zarzucano mu, że reprezentuje typ mentalności tzw. chłopca posiadacza¹¹⁶. Z kolei Gallant, z którym pożegnano się we wrześniu 1954 r., był kilka razy karany dyscyplinarnie. Zastrzeżenia do jakości jego pracy zgłaszał w 1954 r. ówczesny szef WUBP w Lublinie ppłk Bolesław Krzywiński. Twierdził, że zgrzybliwy charakter i wybuchowe usposobienie Gallanta utrudniało współpracę z innymi wydziałami WUBP w Lublinie¹¹⁷. Ponadto lekcewał on obowiązki służbowe oraz partyjne normy życia. Zarzucano mu także brak zdolności kierowniczych, choć przez wiele lat zajmował głównie takie stanowiska¹¹⁸.

Funkcja szefa lub jego zastępcy w PUBP/PUdsBP w Biłgoraju była jedną z wielu, jakie opisywani funkcjonariusze sprawowali w ciągu kilku-, kilkunasto- bądź kilkudziesięcioletniej pracy w organach. Czterech z nich kierowało urzędem w Biłgoraju zaledwie przez kilka miesięcy¹¹⁹, trzech – ok. roku¹²⁰, ponad 2 lata stanowisko zajmowało czterech funkcjonariuszy¹²¹. Na tym tle rekordowo długo pracowali biłgorajanie Bronisław Gallant, który jako zastępca, a później szef spędził

¹¹⁶ Uważano, że zbyt „kurczowo trzyma się ziemi”. Dopiero w latach pięćdziesiątych oddał w dzierżawę posiadane dziewięciohektarowe gospodarstwo (w innym miejscu była mowa o tym, że przekazał je do spółdzielni), wcześniej prowadziła je jego żona. Ponadto jego zmarły w 1950 r. brat był księdzem Kościoła Polskokatolickiego. W okresie późniejszym okazało się, że jego prawdziwe nazwisko brzmiało Buczek, a nie Buczek. Jan Buczek nie musiał się martwić o dalszą pracę, ponieważ Departament Kadr MBP polecił „urządzić go na pracy poza UB”. Jeszcze w tym samym roku otrzymał posadę prezesa Powiatowego Związku Gminnych Spółdzielni w Ostródzie. Rok później zwolnił się ze względu na zły stan zdrowia (AIPN Bi, 052/828, Wniosek personalny dot. por. Jana Buczka – zastępcy szefa PUBP w Ostródzie, Warszawa, 13 II 1953 r., k. 24; *ibidem*, Raport Jana Buczka do szefa WUBP w Olsztynie, Ostróda, 15 III 1954 r., k. 43).

¹¹⁷ AIPN Lu, 028/587, Pismo szefa WUBP w Lublinie ppłk. Bolesława Krzywińskiego do ministra BP, Lublin, 6 VIII 1954 r., k. 21–22.

¹¹⁸ Po zwolnieniu z UB przeszedł do pracy w Prezydium Wojewódzkiej Rady Narodowej w Lublinie i objął stanowisko kierownika Wydziału Wojskowego, a później zastępcy kierownika Wydziału Spraw Wewnętrznych (AIPN, 0194/46, Pismo zastępcy przewodniczącego Prezydium WRN w Lublinie do Urzędu Rady Ministrów Zespół II Biura Kadr i Szkolenia w Warszawie, Lublin, 30 XI 1954 r., b.p.; APL, KW PZPR, Akta osobowe działaczy ruchu robotniczego, 11596 (lp. 669), Wniosek Komisji Miejskiej ds. Działaczy Ruchu Robotniczego o przyznanie renty specjalnej Irenie Gallant, Lublin, 10 VI 1968 r., k. 35).

¹¹⁹ Ignacy Skibiński, Jan Leluch, Stanisław Sobański i Edward Słowik.

¹²⁰ Mikołaj Krut, Andrzej Kolano i Jan Buczek.

¹²¹ Adam Tylimoniuk, Konstanty Lewczuk, Tadeusz Palka oraz Henryk Sawecki.

tu łącznie 3 lata, oraz Józef Markowski, który zastępcą szefa pozostawał przez ponad 5 lat.

Największą karierę w owym gronie zrobił Jan Leluch, który przeszedł wszystkie jej szczeble – od kierownika sekcji i szefa PUBP/PUdsBP, przez stanowisko naczelnika wydziału i szefa WUBP, aż po zastępcę naczelnika wydziału w Departamencie MBP i dyrektora CW KdsBP w Legionowie¹²². Awans w postaci przeniesienia funkcjonariusza do służby w centrali MBP/KdsBP nie należał do częstych zjawisk w gronie byłych szefów PUBP/PUdsBP i ich zastępców w woj. lubelskim¹²³. Podobnie sytuacja przedstawiała się w innych urzędach w Polsce¹²⁴. Nie zawsze też owo przejście wiązało się z objęciem stanowiska funkcyjnego. Trajektorie awansów przebiegały najczęściej między strukturami powiatowymi a wojewódzkimi (46 proc. kierownictwa PUBP/PUdsBP w woj. lubelskim), choć też spore grono funkcjonariuszy przez cały okres zatrudnienia pracowało jedynie w aparacie powiatowym (35,8 proc. kierownictwa PUBP/PUdsBP w woj. lubelskim).

Przez cały okres służby w strukturach bezpieki stanowiska kierownicze zajmowali jedynie Mikołaj Krut¹²⁵, Jan Leluch¹²⁶ i Jan Buczek. Dla części opisywanych funkcjonariuszy szczyt karier zawodowych w aparacie bezpieczeństwa przypadał na okres przed 1956 r. Do tego grona

¹²² Przebieg służby zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/96055>, dostęp 16 IV 2021 r. Począwszy od 1 VIII 1944 r., był kierownikiem Sekcji VII PUBP w Tomaszowie Lubelskim. W lutym 1945 r. mianowano go starszym oficerem śledczym PUBP w Tomaszowie, gdyż umiejętnie prowadził śledztwa (na rok stracił stanowisko kierownicze, co wiązało się z nowym rozdziałem etatów). W lutym 1946 r. został zastępcą kierownika tego urzędu (AIPN, 0194/1948, Raport ppor. Stefana Maćki, kierownika PUBP w Tomaszowie Lubelskim, Tomaszów Lubelski, 18 II 1945 r., k. 79; *ibidem*, Szczegółowa opinia dot. Jana Lelucha, Tomaszów Lubelski, 25 IV 1945 r., k. 80).

¹²³ Z moich wyliczeń wynika, że tylko 18 proc. (29 osób) funkcjonariuszy spośród szefów PUBP/PUdsBP i ich zastępców przeszło do pracy w centrali.

¹²⁴ K. Kaczmarek, *Kadra kierownicza sanockiej bezpieki w latach 1944–1956. Próba charakterystyki* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, Rzeszów–Sanok 2007, s. 114. Kariery szefów PUBP w Sanoku i ich zastępców kończyły się najczęściej na szczeblu wojewódzkim na stanowisku naczelnika lub zastępcy naczelnika wydziału WUBP. Żaden z opisywanych w artykule funkcjonariuszy nie przeszedł do centrali. Najwyższe stanowisko osiągnął jeden z funkcjonariuszy, który został zastępcą komendanta wojewódzkiego MO ds. SB.

¹²⁵ Mikołaj Krut po 1956 r. początkowo był zastępcą komendanta ds. SB w KP MO w Lubartowie, a od 1962 r. do czasu przejścia na emeryturę w 1977 r. zastępcą naczelnika (od 1965 r.) i naczelnikiem Wydziału „W” KW MO w Lublinie (<https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/30392>, dostęp 4 VIII 2021 r.).

¹²⁶ Jan Leluch zaczął pracę w PUBP w Tomaszowie Lubelskim jako kierownik Sekcji VII (śledczej). Potem w związku z wprowadzeniem nowych etatów objął stanowisko starszego oficera śledczego (AIPN, 0194/1948, Szczegółowa opinia dot. Jana Lelucha, Tomaszów Lubelski, 25 IV 1945 r., k. 80 [PDF]).

zaliczał się Konstanty Lewczuk, który począwszy od 1954 r., nie pełnił już funkcji kierowniczej, podobnie jak Andrzej Kolano, Józef Markowski oraz Adam Tylimoniuk¹²⁷. Tadeusz Palka i Henryk Sawecki piastowali stanowiska kierownicze, ale tylko przez kilka miesięcy. Tadeusz Palka między lipcem 1957 a majem 1958 r. był jeszcze zastępcą komendanta ds. SB w Mysłowicach na Górnym Śląsku¹²⁸, ale w okresie późniejszym pracował jako starszy oficer operacyjny i oficer ewidencji operacyjnej. Henryk Sawecki był krótko p.o. I zastępcą komendanta ds. SB w KP MO w Biłgoraju (9 XI 1967 – 11 I 1968; 17 IX 1970 – 5 XII 1970), a na trzy lata przed przejściem na emeryturę kierował sekcją Wydziału III i III „A” w KW MO w Zamościu¹²⁹.

Poza wspomnianym Mikołajem Krutem (zastępcą i naczelnikiem Wydziału „W” KW MO w Lublinie w latach 1962–1977) po 1956 r. kierownicze funkcje sprawowali Jan Leluch, zastępca dyrektora Zarządu Kontroli Ruchu Granicznego MSW (1 I 1961 – 15 I 1966)¹³⁰, i Stanisław Sobański, przez kilka lat zastępca naczelnika i naczelnik Wydziału w KW MO w Lublinie, a w końcowej fazie kariery zastępca komendanta ds. SB KW MO / WUSW w Chełmie¹³¹. Edward Słowik ponad dwa lata (1 V 1961 – 5 II 1963) zajmował stanowisko zastępcy naczelnika Wydziału „W” KW MO w Szczecinie¹³².

Opisywani funkcjonariusze nieprzypadkowo znaleźli się w strukturach aparatu represji. Działalność komunistyczna przed wojną stanowiła swego

¹²⁷ Zarówno Andrzej Kolano, jak i Józef Markowski jedynie na kilka miesięcy przed emeryturą zostali mianowani kierownikami grupy w Wydziale III KW MO w Lublinie (AIPN Lu, 028/1989, Przebieg służby Andrzeja Kolany, k. 47; zob. też <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/59335>, dostęp 5 VIII 2021 r.). Z kolei Adam Tylimoniuk na pół roku przed przejściem na emeryturę został kierownikiem Sekcji II Wydziału „C” KW MO w Koszalinie.

¹²⁸ Owa jednostka została w 1958 r. zlikwidowana (AIPN Ka, 227/80, Charakterystyka Tadeusza Palki, Katowice, 15 XII 1959 r., k. 121).

¹²⁹ Zob. <https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/37004>, dostęp 5 VIII 2021 r.

¹³⁰ W latach 1960–1965 komórka funkcjonowała jako Biuro Rejestracji Cudzoziemców, a od sierpnia 1965 r. jako Zarząd Kontroli Ruchu Granicznego (*Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006, s. 20, 42).

¹³¹ Od 1962 r. Stanisław Sobański był zastępcą naczelnika Wydziału II KW MO w Lublinie, a następnie od 1964 r. Wydziału III. W 1971 r. mianowano go naczelnikiem Wydziału „C” KW MO w Lublinie. Na tym stanowisku pracował przez rok. Zastępca komendanta ds. SB KW MO w Chełmie został w połowie 1975 r. i był nim prawie do końca 1984 r. (<https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/62413?katalog=5>, dostęp 5 VIII 2021 r.).

¹³² Ze stanowiska odwołano go po tym, jak pobił mężczyznę w restauracji. W rezultacie postępowania dyscyplinarnego 30 IX 1963 r. zwolniono go ze służby (*Aparat bezpieczeństwa w Polsce...*, t. 2, s. 145; R. Dmoszyński, G. Joniec, D. Piekarus, J. Romanek, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu...*, Lublin 2015, s. 209).

rodzaju rękomię pewności ideologicznej. O przebiegu pracy w strukturach aparatu mogło decydować wiele zmiennych. Określone cechy charakteru sprawiały, że niektórzy z funkcjonariuszy wyrastali na liderów poszczególnych urzędów. Kiedy Jan Leluch pracował jako oficer śledczy w PUBP w Tomaszowie Lubelskim, uchodził za najlepszego pracownika w urzędzie i pełnił funkcję nieoficjalnego zastępcy kierownika urzędu. Cieszył się większym autorytetem wśród ówczesnych władz powiatowych i funkcjonariuszy PUBP niż jego ówczesny przełożony¹³³.

Analizując dynamikę karier opisywanych funkcjonariuszy, można wyróżnić co najmniej trzy modele przebiegu służby. W graficzny sposób pokazuje je wykres 1 zamieszczony na końcu artykułu. Z jednej strony można mówić o modelu kariery statycznej, który reprezentował Jan Buczek. Model ten charakteryzował się zarówno brakiem awansu, jak i degradacji, funkcjonariusz przez cały okres pracy w aparacie represji zajmował stanowisko kierownicze tego samego szczebla. Buczek przez sześćdziesięcioletni okres pracy zawsze pełnił funkcję zastępcy szefa PUBP, zmieniało się tylko miejsce wykonywania czynności¹³⁴. Na przeciwnym biegunie znajdował się model kariery, który można by określić mianem stabilnego rozwoju. Obrazuje to przypadek Jana Lelucha, który płynnie przechodził przez kolejne stopnie od struktur powiatowych, przez wojewódzkie, aż po najwyższe stanowisko w centrali ministerstwa, każda kolejna zmiana wiązała się z awansem. Wreszcie trzeci typ – przypominający swoim przebiegiem sinusoidę. Wpisywali się weń wszyscy pozostali funkcjonariusze, ich kariery to awanse przeplatające się naprzemiennie z degradacją. W tym okresie odwołanie z funkcji kierowniczej wiązało się często z popełnianymi wykroczeniami, z czym większość opisywanych funkcjonariuszy miała problem – tylko czterech z nich nie było karanych dyscyplinarnie (Tadeusz Palka, Andrzej Kolano, Jan Buczek i Józef Markowski)¹³⁵. Mikołaj Krut co najmniej dwukrotnie otrzymał naganę za niewykonanie poleceń szefa WUBP w Lublinie, 14 dni spędził w areszcie domowym. Kiedy był szefem PUBP we Włodawie, toczyło się przeciwko niemu dochodzenie w sprawie nadużyć, ale zostało umorzone. Ignacy Skibiński

¹³³ AIPN, 0194/1948, Zaświadczenie szefa PUBP w Tomaszowie Lubelskim ppor. Stefana Maćko dot. Jana Lelucha, k. 78; *ibidem*, Charakterystyka Jana Lelucha dołączona do prośby o zatwierdzenie go na zastępcę kierownika urzędu, Tomaszów Lubelski, 13 XII 1945 r., k. 84.

¹³⁴ Jan Buczek najpierw pracował w Biłgoraju, potem w Hrubieszowie, Radzynie Podlaskim, a na końcu w Ostródzie w woj. olsztyńskim (<https://katalog.bip.ipn.gov.pl/informacje/105358>, dostęp 2 VIII 2021 r.). W ten sam sposób przebiegała kariera chociażby Jana Gorlińskiego, wieloletniego zastępcy szefa WUBP w Lublinie.

¹³⁵ To znaczy w aktach personalnych nie ma żadnych informacji na ten temat.

stosował „niedozwolone metody w śledztwie”, za co dwukrotnie ukarano go czternastodniowym aresztem. Zarzucano mu – jako szefowi PUBP w Biłgoraju – nadużycia, brak dyscypliny i pijaństwo. Stracił stanowisko, a sprawę skierowano do Wydziału ds. Funkcjonariuszy. Jan Leluch w 1952 r. otrzymał naganę od samego wiceministra za „niedopuszczalne braki w pracy” WUBP w Bydgoszczy, którym kierował. Bronisława Gallanta karano czterokrotnie, za każdym razem łączyło się to z aresztem domowym i potrąceniem części uposażenia. Adam Tylimoniuk otrzymał pięć kar dyscyplinarnych, które jednak z czasem zatarto. Stanisława Sobańskiego karano potrąceniem części poborów. Sześciokrotnie w różnej formie karano Konstantego Lewczuka. Przypadkiem Edwarda Słowika w 1946 r. zajął się Wydział ds. Funkcjonariuszy, a następnie Naczelna Prokuratura Wojskowa w Warszawie. Chodziło m.in. o ukrycie ciała zmarłego więźnia w piwnicy budynku PUBP w Siedlcach. Sprawę umorzono, ale gdy w 1949 r. prokuratura ponownie ją zbadała, funkcjonariusz za stosowanie niedozwolonych metod śledczych został dyscyplinarnie zwolniony (jak się okazało, nie przeszkodziło to w jego ponownym zatrudnieniu w UB kilka miesięcy później). Z kolei Henrykowi Saweckiemu udzielono nagany za picie alkoholu w miejscu pracy¹³⁶.

Podsumowanie

Badania prozopograficzne funkcjonariuszy aparatu bezpieczeństwa najniższego szczebla, w tym kadry kierowniczej, na pewno nie zmieniają ogólnego obrazu, który wyłania się z dotychczasowych ustaleń. Pokazują one, że tworzyli go młodzi, niewykształceni ludzie narodowości polskiej, przeważnie ze środowisk robotniczych i chłopskich. Wybór takiej drogi „zawodowej” dla większości stanowił awans społeczny. Oto chłopci, szewcy, murarze, cieśle, robotnicy rolni otrzymywali w swoje ręce władzę,

¹³⁶ AIPN, 0952/39, Postanowienie o umorzeniu dochodzenia i częściowym wyłączeniu materiałów, Lublin, 20 V 1950 r., k. 28–30; AIPN Lu, 028/2130, Przebieg służby Mikołaja Kruta, k. 46v; *ibidem*, Charakterystyka Mikołaja Kruta, Lublin, 16 VII 1946 r., k. 55; AIPN, 01250/354, Charakterystyka z pracy chor. Ignacego Skibińskiego, Lublin, 5 VII 1946 r., k. 59; *ibidem*, Wniosek o mianowanie Ignacego Skibińskiego na stanowisko kierownika Sekcji I Wydziału Śledczego KW MO z 14 X 1952 r., k. 90; AIPN, 0194/1948, Rozkaz karny nr 014/52 wiceministra Wacława Lewikowskiego, Warszawa, 15 IV 1952 r., k. 107–108 (PDF); AIPN Lu, 028/587, Przebieg służby Bronisława Gallanta, k. 15v; AIPN Sz, 0116/873, Przebieg służby Adama Tylimoniuka, k. 53 (PDF); AIPN, 0604/877, t. 1, Charakterystyka Stanisława Sobańskiego, 6 II 1947 r., k. 68v; AIPN Lu, 0211/3712, Przebieg służby Konstantego Lewczuka, k. 49; R. Dmoszyński, G. Joniec, D. Piekaruś, J. Romanek, *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu...*, s. 208–209; AIPN Lu, 0296/637, Przebieg służby Henryka Saweckiego, k. 33v.

jakiej nigdy dotąd nie mieli. A że władza pozbawiona mechanizmów kontroli deprawuje, nie dziwi, że funkcjonariusze dopuszczali się wielu nadużyć, a nawet zbrodni. Ów awans społeczny przesądzał m.in. o tym, że lojalność tych osób wobec systemu rosła¹³⁷. Badania tego rodzaju z pewnością pozwolą na pokazanie lokalnej specyfiki: podobieństw i różnic między poszczególnymi jednostkami w danym województwie czy w kraju.

Kadra kierownicza zazwyczaj nieco się wyróżniała na tle ogólnej zbiorowości. Częściej spotykało się w tym gronie osoby z przeszłością komunistyczną czy też lepiej wyedukowane. Szefów PUBP/PUdsBP w Biłgoraju i ich zastępców łączyła podobna biografia. W większości związani byli z Lubelszczyzną, pochodzili z rodzin o niskim statusie społecznym, który w dużej mierze determinował ich możliwości edukacyjne i wybór zawodu. Reprezentowali różne pokolenia. Przed II wojną światową część z nich utrzymywała związki z ruchem komunistycznym lub też okres okupacji zaprowadził ich do formacji partyzanckich tworzonych przez PPR.

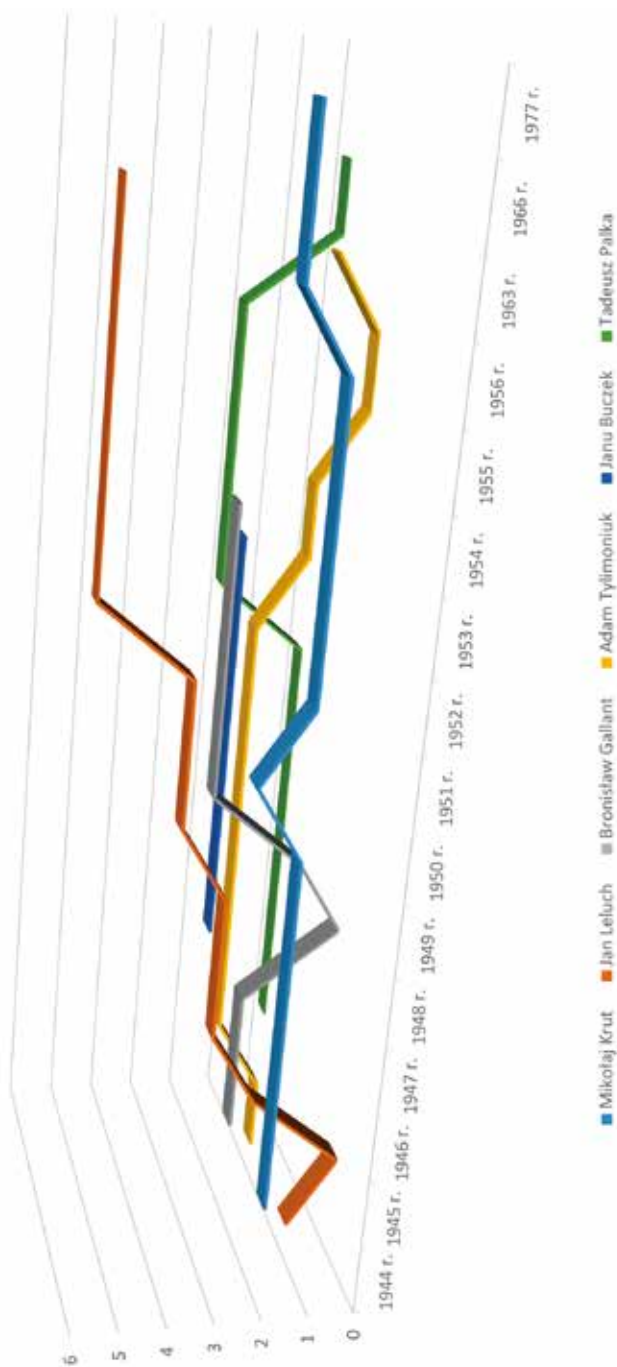
Śledząc trajektorie losów zawodowych poszczególnych szefów PUBP/PUdsBP w Biłgoraju i ich zastępców, dostrzec można wspólne powtarzalne cechy. Dla większości z nich praca w UB okazała się jedynym miejscem zatrudnienia do czasu przejścia na emeryturę. Tylko jedna osoba z owego grona osiągnęła rzeczywiście wysokie stanowisko w strukturach bezpieki. W przypadku pozostałych szczytem możliwości było stanowisko kierownicze w strukturach wojewódzkich. Przebieg służby charakteryzował się dużą rotacyjnością, czyli częstymi zmianami stanowisk w obrębie aparatu bezpieczeństwa. Najczęściej trajektorie ich karier przypominały sinusoidę, a awanse naprzemiennie przeplatały się z degradacją, co wynikało z wykroczeń dyscyplinarnych popełnianych przez poszczególnych funkcjonariuszy.

Z pewnością tak zaprezentowany obraz zbiorowy nie wyczerpuje zagadnienia. Można próbować go rozbudować, odpowiadając na inne pytania, chociażby dotyczące motywacji podjęcia pracy w strukturach aparatu bezpieczeństwa¹³⁸. Jednak materiał archiwalny nie zawsze daje takie możliwości, ponieważ akta osobowe to źródło bardzo sformalizowane. Ciekawe byłoby przygotowanie portretu zbiorowego całego kierownictwa powiatowych urzędów w woj. lubelskim. Należy mieć nadzieję, że niniejszy artykuł zachęci innych badaczy nie tylko do studiów porównawczych, lecz także do przedstawienia historii PUBP/PUdsBP w Biłgoraju w formie monograficznej.

¹³⁷ M. Zaremba, *Wielka trwoga. Polska 1944–1947*, Kraków 2012, s. 203.

¹³⁸ Ciekawie przedstawił ten temat Piotr Osęka dla lat 1970–1989. Zob. P. Osęka, *Funkcjonariusze SB 1970–1989 – drogi awansu i modele kariery* [w:] *Wykluczeni i napiętnowani. O wykluczeniu społecznym*, red. M. Jarosz, Warszawa 2008, s. 108–131.

Wykres 1. Trajektorie karier wybranych szefów i zastępców PUBP/PUsdBP w Biłgoraju

Legenda:

- 0 – szeregowy funkcjonariusz PUBP / WUBP // KP MO / KW MO
- 1 – kierownik referatu PUBP / sekcji WUBP // KP MO / KW MO
- 2 – szef / zastępcza szefa PUBP // komendant / zastępcza komendanta ds. bezpieczeństwa KP MO
- 3 – naczelnik / zastępcza naczelnika wydziału WUBP // naczelnik / zastępcza naczelnika wydziału KW MO
- 4 – szef / zastępcza szefa WUBP // komendant / zastępcza komendanta ds. bezpieczeństwa KW MO
- 5 – zastępcza naczelnika / naczelnik wydziału w departamencie MBP / KdsBP / MSW
- 6 – dyrektor / zastępcza dyrektora departamentu MBP / KdsBP / MSW

Bibliografia

Źródła archiwalne

- Archiwum Akt Nowych (AAN).
 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej (AIPN).
 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Białymstoku (AIPN Bi).
 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Katowicach (AIPN Ka).
 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Lublinie (AIPN Lu).
 Archiwum Instytutu Pamięci Narodowej Oddział w Szczecinie (AIPN Sz).
 Archiwum Państwowe w Lublinie (APL).
 Archiwum Państwowe w Zamościu (APZ).

Wspomnienia

- Krut M., *Na przełomie epok. Wspomnienia z czasów walki o władzę ludową na Lubelszczyźnie (1936–1947)*, Lublin 2003.

Opracowania

- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 2: 1956–1975, red. P. Piotrowski, Warszawa 2006.
- Bagieński W., Dźwigał M., *Wstęp [w:] Leksykon bezpieki. Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa (1944–1956)*, t. 1, red. W. Bagieński, M. Dźwigał, Warszawa 2020.
- Dmoszyński R., Joniec G., Piekaruś D., Romanek J., *Funkcjonariusze Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa w Krasnymstawie w latach 1944–1956. Słownik biograficzny*, Lublin 2015.
- Dudek J., *Obrazy codzienności we wspomnieniach funkcjonariuszy Urzędu Bezpieczeństwa [w:] Życie codzienne w PRL*, red. M. Choma-Jusińska, M. Kruszyński, T. Osiński, Warszawa 2019.
- Dudek J., *Urząd Bezpieczeństwa Publicznego [w:] Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty polityczne*, red. T. Osiński, M. Mazur, Lublin 2016.
- Głaz A., *Ewakuacja ludności cywilnej z Lubelszczyzny 1915 r.*, „Annales Universitatis Mariae Curie-Skłodowska. Sectio F: Historia” 2001, t. 56.
- Gontarczyk P., *Polska Partia Robotnicza. Droga do władzy 1941–1944*, wyd. 3, Warszawa 2014.
- Hanus W., *Urząd Bezpieczeństwa w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, Rzeszów–Warszawa 2021.
- Horoch E., *Komunistyczna Partia Polski w województwie lubelskim w latach 1918–1938*, Lublin 1993.

- Kierski K.A., *Szefowie Powiatowego Urzędu Bezpieczeństwa Publicznego w Ciechanowie* [w:] *Warmińsko-mazurskie studia z historii najnowszej*, t. 2, red. K. Sacewicz, S. Nowakowski, Olsztyn 2019.
- Klementowski R., *Kadra kierownicza aparatu bezpieczeństwa w powiecie dzierzoniowskim 1945–1990* [w:] *Dzierżoniów – wiek miniony. Materiały pokonferencyjne*, red. S. Ligarski, T. Przerwa, Wrocław 2007.
- Iwaneczko D., *Ogniu strachu. Urząd Bezpieczeństwa w Lubaczowie 1944–1956*, Rzeszów 2012.
- Joniec G., *Ludzie krasnostawskiej bezpieki. Portret zbiorowy* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Krasnymstawie w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2008.
- Joniec G., *Ludzie kraśnickiej bezpieki* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Kraśniku w latach 1944–1956*, red. J. Romanek, Lublin 2011.
- Joniec G., *Ludzie tomaszowskiej bezpieki. Portret zbiorowy* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.
- Juchniewicz M., *Polacy w radzieckim ruchu podziemnym i partyzanckim 1941–1944*, Warszawa 1973.
- Kaczmarzski K., *Kadra kierownicza sanockiej bezpieki w latach 1944–1956. Próba charakterystyki* [w:] *Powiat sanocki w latach 1944–1956*, Rzeszów–Sanok 2007.
- Korniłowicz E.B., *Mniejszości narodowe* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty społeczne, gospodarcze, oświatowe i kulturalne*, red. T. Osiński, M. Mazur, Lublin 2017.
- Markiewicz J., *Paprocie zakwitły krwią partyzantów*, Lublin 1987.
- Miciński H.C., *Ludowe twierdze. Działalność Batalionów Chłopskich na terenie środkowej Lubelszczyzny 1940–1944*, Warszawa 2009.
- Mrzygłód I., *Przestrzenie sprzeciwu. Działalność Ligi Obrony Praw Człowieka i Obywatela w II Rzeczypospolitej*, „Przegląd Historyczny” 2018, t. 109, z. 4.
- Musiał F., *Szefowie zakopiańskiej bezpieki w latach 1945–1975* [w:] *Raj grabarzy narodu. Studia i materiały do dziejów aparatu represji w Polsce „ludowej” 1945–1989*, Kraków 2010.
- Oseka P., *Funkcjonariusze SB 1970–1989 – drogi awansu i modele kariery* [w:] *Wykluczeni i napiętnowani. O wykluczeniu społecznym*, red. M. Jarosz, Warszawa 2008.
- Osiński T., *Rolnictwo* [w:] *Dzieje Lubelszczyzny 1944–1956. Aspekty społeczne, gospodarcze, oświatowe i kulturalne*, red. T. Osiński, M. Mazur, Lublin 2017.
- Piekaruś D., *Andrzej Kolano* [w:] *Powiatowy Urząd Bezpieczeństwa Publicznego w Tomaszowie Lubelskim w latach 1944–1956*, red. G. Joniec, Lublin 2009.
- Piekaruś D., *Grupa kierownicza i funkcjonariusze PUBP w Chełmie (VIII 1944 – VII 1945)*, „Roczniki Chełmskie” 2016, t. 20.

- Poleszak S., *Narodziny bezpieki. Powstanie Powiatowych Urzędów Bezpieczeństwa Publicznego na Lubelszczyźnie od sierpnia 1944 do czerwca 1945 roku* [w:] „Zwyczajny” resort. *Studia o aparacie bezpieczeństwa 1944–1956*, red. K. Krajewski, T. Łabuszewski, Warszawa 2005.
- Romanek J., *Kolaboracja z sowietami na terenie województwa lubelskiego we wrześniu i październiku 1939 r.*, Lublin–Warszawa 2019.
- Słownik biograficzny żołnierzy Batalionów Chłopskich*, t. 5, oprac. i red. M. Wojtas, Lublin 2009.
- Sobór-Świderska A., *Franciszek Szlachcic (1920–1990) – przyczynek do biografii „supergliny”*, „Dzieje Najnowsze” 2013, nr 2.
- Springer J., Zdrojewski E., *Kształtowanie karier pracownika w organizacji*, „Zeszyty Naukowe Wydziału Nauk Ekonomicznych Politechniki Koszalińskiej” 2010, nr 14.
- Staćzak P., *Wykształcenie ludności II Rzeczypospolitej w świetle badań GUS*, „Społeczeństwo i Ekonomia” 2016, nr 1.
- Szwagrzyk K., *Kadry aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w Polsce. Kadra kierownicza*, t. 1: 1944–1956, red. K. Szwagrzyk, Warszawa 2005.
- Szydysz M., *Społeczność żydowska na Dolnym Śląsku w świetle działalności Towarzystwa Społeczno-Kulturalnego Żydów w Polsce w latach 1950–1989*, Wrocław–Warszawa 2019.
- Trembicka K., *Między utopią a rzeczywistością. Myśl polityczna Komunistycznej Partii Polski (1918–1939)*, Lublin 2007.
- Zajączkowski M., *Pod znakiem króla Daniela. OUN-B i UPA na Lubelszczyźnie 1944–1950*, Lublin–Warszawa 2016.
- Zakrzewski M., *Od „Nieprzekupnego” do Franciszka „Franza” Maurera. Studium pragmatyzacji aparatu bezpieczeństwa* [w:] *Aparat bezpieczeństwa w perspektywie antropologii organizacji i antropologii władzy*, red. R. Klementowski, K. Mikołajczak, J. Syrnyk, Wrocław–Warszawa 2020.
- Zaremba M., *Wielka trwoga. Polska 1944–1947*, Kraków 2012.

Netografia

<https://katalog.bip.ipn.gov.pl/funkcjonariusze/?catalog=5>.

Streszczenie: W artykule zaprezentowano portret zbiorowy osób, które w latach 1944–1956 kierowały PUBP/PUdsBP w Biłgoraju. Opisano takie elementy, jak pochodzenie geograficzne, wiek, pochodzenie społeczne i stan społeczny, wykształcenie, narodowość, wyznanie. Zwrócono uwagę na działalność polityczną. Scharakteryzowano przebieg karier kolejnych kierowników i szefów PUBP/PUdsBP w Biłgoraju oraz ich zastępców. Opisywani funkcjonariusze pochodzili przeważnie z Lubelszczyzny, wychowywali się i dorastali w środowisku wiejskim, a kształcenie zakończyli najczęściej na etapie szkoły powszechnej. Wykształcenie średnie najczęściej zdobywali dopiero na prze-

łomie lat pięćdziesiątych i sześćdziesiątych. Stanowisko kierownika/szefa lub jego zastępcy PUBP/PUdsBP w Biłgoraju statystycznie obejmowali po 30. roku życia. Poza jednostkowymi przypadkami praca w aparacie represji oznaczała dla nich awans społeczny w porównaniu z okresem przedwojennym. Większość przez cały okres aktywności zawodowej służyła tylko w bezpieczeństwie. Drogi ich awansów przebiegały między strukturami powiatowymi i wojewódzkimi. Tylko jedna osoba awansowała na stanowisko kierownicze w centrali MBP/KdsBP.

Słowa kluczowe: Biłgoraj, PUBP/PUdsBP, kadra kierownicza, portret zbiorowy, kariera, Jan Leluch

Justyna Dudek (ur. 1982), doktor nauk humanistycznych, historyk, absolwentka Instytutu Historii KUL. Pracuje w Oddziałowym Biurze Badań Historycznych IPN w Lublinie. Jej zainteresowania badawcze koncentrują się wokół historii polskiego podziemia niepodległościowego, życia codziennego w PRL oraz aparatu bezpieczeństwa. Autorka książki *Marian Gołębiewski (1911–1996). Żołnierz. Opozycjonista. Emigrant* (2016), wyróżnionej w IX edycji Nagrody im. Tomasza Strzembosza. Współautorka albumu *Dzieje Lubelszczyzny 1918–1939. Album* (wspólnie z M. Kruszyńskim, T. Osińskim, A. Skurą, 2020).

Managers and Heads of the District Office for Public Security in Biłgoraj and their Deputies – Collective Portrait, Career Models

Abstract: The article presents a collective portrait of those who headed the District Office for Public Security in Biłgoraj between 1944 and 1956. It describes elements such as geographical origin, age, social background and social status, education, nationality, and religion. Attention was paid to political activity. The careers of successive managers and heads of the District Office for Public Security in Biłgoraj and their deputies are characterised. The officers described were mostly from the Lublin region, they were raised and grew up in a rural environment, and usually finished their education at the primary school level. Most of them did not acquire secondary education until the late 1950s and early 1960s. Statistically, they assumed the position of manager/head or deputy head of the District Office for Public Security in Biłgoraj after the age of 30. Except for individual cases, working for the repressive apparatus meant social advancement for them compared to the pre-war period. For most of them, working in the Security Service was the only professional activity in their life. Their promotions were between district and provincial structures. Only one person was promoted to a managerial position at the headquarters of the Ministry of Public Security/Committee for Public Security.

Keywords: Biłgoraj, District Office for Public Security, managerial staff, collective portrait, career, Jan Leluch

Justyna Dudek (b. 1982), PhD in humanities, historian, graduate of the Institute of History at the Catholic University of Lublin. She works at the Branch Historical Research Office of the Institute of National Remembrance in Lublin. Her research interests focus on the history of the Polish independence underground, everyday life in the Polish People's Republic and the security apparatus. Author of the book *Marian Gołębiewski (1911–1996). Żołnierz. Opozycjonista. Emigrant* [Marian Gołębiewski (1911–1996). Soldier. Oppositionist. Emigrant] (2016), awarded in the 9th edition of the Tomasz Strzembosz Award. Co-author of the album *Dzieje Lubelszczyzny 1918–1939. Album* [History of the Lublin Region in the Years 1918–1939. An Album] (jointly with M. Kruszyński, T. Osiński, A. Skura, 2020).